

Camp de l'Espadar

Reflexions ambientals a la Serra Espadà

**Entrevista a
Batiste Miguel Gil**

**Comarcalització,
LEADER i Espadà**

**Marjal d'Almenara.
20 anys de
custòdia
del territori**

**Projectes
Lligabosc i
Mosaics de Vida**

**Estudi de la
vegetació
del Jinquer**

**Els Tomasets,
una festa singular**

Quadern 19 • Octubre 2016

ÍNDEX

4 L'entrevista

LA VIDA A LA SERRA

10 Comarcalització, LEADER i Espadà, *per Xavi Delgado Franco.*

TOTS FEM NATURA

15 Marjal d'Almenara. 20 Anys de custòdia del territori, *per Enric Amer.*

27 Projecte Lligabosc i Mosaics de Vida *per Connecta Natura*

ACTUALITAT AMBIENTAL

39 Estudi de la vegetació del Jinquer en relació amb les característiques edafo-climàtiques, *per Maria Ventura Orenga.*

MÓN MEDITERRANI

46 Els Tomasets, una festa singular, *per Joan Antoni Vicent Cavaller.*

LES ACTIVITATS A LA SERRA

52 Memòria de la Fundació Serra Espadà 2015, *per Carme Orenga.*

NOVETATS BIBLIOGRÀFIQUES

57 Fem safareig, *per Agnès Vidal i Vicedo*

Edita: Fundació Serra Espadà. www.serra-espada.org

Direcció: Manolo Pérez Lavall

Consell de Redacció: Carme Orenga, Esther Capilla, Lara Cardona, Nel·lo Navarro, Batiste Miguel, Victor Bayona i Óscar Pérez.

Maquetació: Vicent Aparici.

Versió WEB

Portada: Bruc. Foto: Carme Orenga.

I.S.S.N.: 1578-1593

Depòsit Legal: CS-326-1998

La línia editorial d'aquesta revista és el lliurepensament, per tant, les opinions pròpies del consell de redacció es trobaran a l'editorial. La resta d'opinions seran únicament responsabilitat dels qui les signe.

L'entrevista

Batiste Miguel Gil
Biòleg i documentalista

Carme Orenga
Consell de Redacció

Batiste Miguel Gil és biòleg, natural de La Vall d'Uixó i es dedica a la divulgació de l'ecologia mitjançant els documentals. És un professional dels mitjans audiovisuals i ha dedicat la seua carrera a la difusió de la natura de tot el món amb la finalitat de donar a conèixer la biodiversitat i la seua importància per la nostra pròpia supervivència.

Sempre t'has dedicat als audiovisuals... És una manera de divulgar els nostres ecosistemes de forma que arribe i ho entenga la societat en general?

Fa gairebé 30 anys que em dedique a dirigir documentals i la veritat és que, quan mire enrere, veig que vaig començar amb això per una motivació realment senzilla. Vaig decidir que el meu principal objectiu era fer tot el que pogués per defensar la natura, vaig pensar que la clau era obrir la consciència en la ment de les persones i que l'eina més eficaç per fer-ho era la televisió, a través d'aquesta finestra s'arriba a moltes més persones que escrivint o parlant. Tenia també antecedents, com a biòleg naturalista, músic i molt aficionat a la fotografia. Així que em vaig posar a fer documentals de naturalesa, fins ara.

És molt important el paper dels audiovisuals en la conservació del medi natural?

És clar, un antecedent ben conegut és el paper dels programes de Félix Rodríguez de la Fuente, la consciència de la societat espanyola sobre la natura té un abans i un després de Félix, no oblidem que per a l'antic ICONA, organisme estatal que es dedicava a gestionar les muntanyes, la natura es classificava en: "caza y madera" i els animals en: "alimañas y especies cinegéticas".

Pel que fa a la meua experiència personal, un exemple interessant en aquest sentit, és la sèrie de 13 documentals: Espais Naturals, que vam realitzar entre els anys 1988 i 1991. Era la primera vegada que es filmava detingudament la natura

de la Comunitat Valenciana i érem conscients que podia tenir una important repercussió social, això ens generava sentiments contraposats: d'una banda ens preocupava donar a conèixer llocs i espècies d'alt valor ecològic, perquè això podia suposar afluència de públic i posar-los en perill, però de l'altra, sabíem que per defensar una cosa, la gent ho ha de conèixer i estimar, no es defensa allò que es desconeix. Amb aquest dilema a sobre vam fer el que vam poder, de fet vam eliminar algunes filmacions dels racons més desconeguts. Finalment la sèrie va tenir una gran repercussió, s'ha vist fins fa relativament poc a la televisió, centres d'interpretació, home vídeo, etc. Analitzant en perspectiva, crec que Espais Naturals, ha contribuït de manera decisiva al fet que la societat valenciana valore la seua naturalesa com una cosa important i entenga que la declaració d'espais protegits és una cosa positiva. Si, crec que la sèrie ha estat un bon exemple de contribució a la conservació del medi natural.

El darrer treball que has fet per a la Fundació Rodríguez de la Fuente i per televisió espanyola, engloba tres documentals sobre la relació dels arbres,

dels boscos amb els homes, és com una simbiosi, que es necessiten mútuament .

En realitat, en aquests moments acabe de finalitzar un documental curt sobre el "Centre d'Educació Ambiental de la Comunitat Valenciana" i estic iniciant altres projectes. La sèrie dels arbres a la qual et referixes, titulada "Grans Arbres per a la vida" consta de tres capítols i va ser produïda per la Fundació Félix Rodríguez de la Fuente, l'acabarem fa uns mesos i ja s'ha emés dues vegades a "La 2 de TVE", espere que s'emeta en més ocasions. Són uns documentals sobre els arbres monumentals d'Espanya i els boscos madurs, el seu rodatge m'ha permés conèixer gran quantitat d'arbres impressionants i moltes persones enamorades d'ells que m'han transmés la seua saviesa i admiració per uns vegetals que es mostren esplèndids després de viure alguns segles. Des de les sureres de Salamanca als Dragos de Tenerife, els ullastres de Doñana o les Savines del Racó d'Ademús, ha estat una experiència extraordinària, un autèntic privilegi. La realització d'aquests documentals m'ha deixat una profunda empremta, ara em sent més proper als arbres, ells m'han fet reflexionar: Es pot viure cerntenars

d'anys sobre la terra i al llarg de la seua vida, aportar equilibri ecològic i recursos vitals per als altres éssers vius (ombra, aliment, aire net, ...). Enorme contrast amb la situació actual de la nostra espècie, cadascú de nosaltres vivim uns quants anys, consumim recursos desmesuradament, desequilbrem el nostre entorn i deixem com a herència un món més inhòspit que el que rebem en néixer. He après que els arbres tenen molt a ensenyar-nos.

El documental "La armonia de los árboles" parles sobre boscos madurs... Ens pots explicar que són aquests boscos? Quins exemples ens pots posar de boscos d'aquests tipus que coneguem?

Un bosc madur està format per espècies autòctones, les que habiten un lloc determinat després de milions d'anys d'evolució, d'adaptar-se a unes condicions concretes de substrat mineral i clima i de interrelacionar-se entre elles de forma equilibrada.

En un bosc madur hi ha arbres grans i petits, grans, rectes i deformes, quan moren es queden a terra on milers d'espècies

d'invertebrats, fongs i microorganismes els transformen en nous nutrients per a les plantes. En un bosc madur hi ha arbustos, plantes, animals petits, grans herbívors i predadors en el cim de la piràmide tròfica.

T'ho posaré més fàcil, fes un passeig per un dels barrancs ben boscats d'Espadà i ho veuràs, això és un bosc madur, i en queden molt pocs a Espanya, hem filmat teixedes a Astúries, fagedes a Navarra, pinedes a Doñana, rouredes a Conca ... Les suredes de la nostra serra són un dels millors exemples de bosc madur, un autèntic tresor de biodiversitat.

Tenen futur els boscos en el nostre País?

O boscos o desert, si viatges cap al Sud, et vas adonant com els arbres i la cobertura vegetal es van fent cada vegada més escassos fins a arribar a terres d'Almeria, allí trobem un autèntic desert, el problema és que la frontera pot pujar fàcilment cap al Nord, tot sembla indicar que amb el canvi climàtic, les dures condicions de sequedat dels nostres ecosistemes mediterranis seran cada vegada més extremes. L'única manera que tenim d'aturar el desert són els

bosc, pel compte que ens porta hem d'anar cap a una gestió forestal adequada i ecològica, perquè els boscos de la nostra terra no ens servixen com a caça i fusta, ja ho hem après, servixen per a mantenir el sòl, el clima, el cicle hídric, ...

Per a mantenir la nostra terra habitable.

Cada vegada es diu que tenim més superfície forestal, perquè l'agricultura va en descens, és un sector en retrocés. podríem pensar que tindre boscos és bo .. Però en detriment de l'agricultura pot ser no? Com ho veus?

No fa gaire vaig llegir les declaracions d'uns tècnics que es mostraven preocupats perquè augmentava la superfície forestal i amb això el risc de grans incendis. De seguida em va venir al cap el paisatge que passava per les finestretes del cotxe quan viatjava pel Sàhara: terra, tot el que arribava la vista, només terra mineral. Allà estarien ben tranquils, no hi ha res per cremar. El bosc, en el nostre àrid mediterrani, és fonamental, evita l'erosió, manté millors condicions d'humitat, conserva la biodiversitat i un llarg etcètera. Que augmente una mica més la superfície forestal crec que és una bona notícia. Dit això, és veritat que a tot Europa i també

a casa nostra, l'home porta milers d'anys transformant el paisatge i el resultat és el mosaic que coneixem avui, zones de bosc, zones agrícoles, zones urbanes,... Cal tenir aquesta realitat en compte i gestionar adequadament per mantenir aquest paisatge en mosaic. Des del punt de vista ecològic, pot ser positiu que part de la superfície agrícola es convertisca en forestal, però també hem de mantenir el mosaic, perquè la nostra biodiversitat està associada a aquest paisatge i per moltes altres raons, per exemple: les valls cobertes de cultius de secà funcionen com a tallafocs de veritat, cal mantenir-los estratègicament, a diferència de les franges de diversos metres de vegetació arrasada que s'obstinen a fer en els vessants de les muntanyes i que tots sabem que el foc les salta sense dificultat.

L'altre dia va eixir en premsa que el Govern Valencià ara aprovarà el reglament de la Llei d'arbres monumentals per protegir els arbres amb unes característiques ..determinades...., en aquest cas oliveres, per evitar l'espoli que van sofrir/patir aquests arbres en l'època de la bombolla immobiliària. Van ser més de 2.000 arbres els que van arrancar, en aquell moment es va fer la Llei però no el reglament per aplicar la Llei... Aquesta

és una bona notícia, o arriba tard?

És una excel·lent notícia, i cal afegir que en aquest aspecte, la Comunitat Valenciana està a l'avantguarda europea, la llei de protecció d'arbres monumentals valenciana s'està prenent com a exemple en altres autonomies i en altres estats. És veritat que es van espoliar moltes oliveres centenàries, especialment al Maestrat, però el patrimoni que queda continua sent enorme. La llei de protecció d'arbres monumentals és una d'aquelles coses que fan que em senta orgullós de ser valencià, un sentiment que malauradament no és molt habitual en els darrers anys.

Hi ha un poc de mitologia amb els arbres vells i d'espècies concretes, com el teix, l'om... Què ens podries comptar al voltant d'aquests arbres més lligats a llegendes.

"El món dels arbres", es titula un seguit de documentals que vam fer sobre l'Amazones fa uns pocs anys, un títol inspirat en idees que em van transmetre alguns xamans, vaig tenir l'honor de compartir llargues xerrades amb indígenes amazònics amb qui vaig aprendre aspectes de la seua forma de veure el món, lligats íntimament amb

els arbres, els arbres són a la base de la seua cultura, des dels fonaments de la seua cosmologia fins a la seua utilització terapèutica, em va fascinar la importància que tenen els arbres en el seu món. El meu gran amic, el xaman uitoto: Ama Itoma, deia: hi ha dos mons, el món dels arbres i el món del formigó, aquest necessita el món dels arbres i no a l'inrevés. I el que he descobert més recentment, en els documentals sobre els arbres monumentals d'Espanya és que també aquí trobem cultures que es basen en la seua relació amb els arbres. A Astúries vaig tenir el privilegi de conèixer a Ignacio Abella, naturalista, escriptor i gran coneixedor de la relació de les cultures celtes amb els arbres, m'explicava apassionadament com els teixos estaven sempre en l'entrada dels temples i les hermites, als seus peus enterraven als morts i tot el que tenia a veure amb l'esperit, es dirimia sota el teix. En canvi, les qüestions polítiques i d'administració social, així com les reunions i festes es celebraven sota el roure. El teix i el roure eren els dos punts clau de la comunitat.

Aquests documentals sobre els arbres són més aviat de caràcter ecològic i naturalista, però crec que tinc pendent realitzar altres sobre els aspectes culturals,

ancestrals i màgics dels arbres en les diverses cultures humanes, es un tema apassionant.

En els teus documentals hi ha missatge: escoltar i ensenyar a llegir el que ens diu la natura...

Fa uns anys vam fer un documental sobre el botànic valencià: Josep Antoni Cavanilles, dos-cents anys després de la seua mort i mentre treballava en el seu guió vaig anar descobrint el personatge: un religiós i naturalista que se'n va anar a estudiar a París on estava l'avantguarda de la ciència en aquell temps. Cavanilles venia d'una formació bàsica tradicional, on l'observació de la naturalesa només es feia per encaixar-la en les sagrades escriptures, encara que fos a cops de martell, a l'església on el van batejar encara hi ha una increïble pintura en la qual Sant Vicent, dempeus en una barca està donant un sermó en el mar i els peixos, de diverses espècies, treuen el seu cap de l'aigua per a sentir al sant.

És clar, si et dediques a observar la natura de debò, els teus relats van per un altre camí, i en aquesta nova era científica va entrar de ple el botànic valencià. Així de senzill, observant la natura és com

aprenem a viure en harmonia, equilibri i felicitat, perquè, no en tinc cap dubte, encara que ens creguem els reis del món i el cim de l'evolució, en realitat formem part de la natura i necessitem el món dels arbres per sobreviure.

Fes clic damunt del títol de cada capítol per a veure els tres capítols de la sèrie documental: "Grandes árboles para la vida"

El árbol y el hombre (capítulo I)

El árbol generoso (capítulo II)

La armonía de los árboles (capítulo III)

Comarcalització, LEADER i Espadà

Xavi Delgado Franco

Consultor en desenvolupament local

Començarem amb l'explicació del marc de la mesura LEADER per aquells que no el coneixen:

LEADER: Fons d'ajuda a projectes de desenvolupament rural innovadors que s'integra en el Pla de Desenvolupament Rural de la Comunitat Valenciana 2014-2020. Orientat a potenciar iniciatives locals que diversifiquen el teixit econòmic i donar suport selectivament a empreses i microempreses que es vagen a establir en les zones rurals menys afavorides. Es tracta d'una mesura a escala europea que s'ha aplicat durant dues dècades partint d'un enfocament cooperatiu "de baix cap a dalt" i en què el pes decisorí és local a partir dels grups d'acció local (G.A.L.)

Grup d'Acció Local (G.A.L.): Entitat formada per un col·lectiu representatiu d'agents econòmics i socials, públics i privats, amb presència al territori

d'actuació, que assumeix l'elaboració i posada en marxa d'una EDLP. Al G.A.L. la societat civil ha de prevaler sobre l'administració. Per això en la seva configuració com a mínim un 51% del pes del futur G.A.L. deu recaure en aquest tipus d'entitats fixant-se un top del 49% per al pes de l'administració (ORDRE 5/2016).

És a dir, LEADER és un fons que es desenvolupa des d'una perspectiva participativa i territorial en ser el Grup d'Acció Local, conformat per agents socials i administració local, el que decideix l'estratègia territorial local i el repartiment dels diners disponibles. A hores d'ara ens trobem a la fase final de selecció de les candidatures (agrupacions de municipis i entitat de la societat civil) que gestionaran LEADER als territoris inclosos a les ajudes. Un procés no exempt de certa polèmica en haver proposat la conselleria una agrupació de territoris

atenent a criteris pretesament funcionals però molt poc operatius sobre el territori. Cal aclarir que aquesta convocatòria l'ha efectuat l'actual administració però dins el marc d'un PDR heretat de l'anterior i que també s'ha donat un cert marge de maniobra territorial en haver proposat la conselleria l'agrupació en 6 GAL (2 a la província de Castelló, 3 a la de València i 1 a la d'Alacant) però haver indicat que estava disposada a aprovar fins a 9 d'aquestes agrupacions. Una indicació que permetia la subdivisió d'alguns dels GAL proposats en altres més adaptats a la realitat dels nostres territoris rurals.

En aquestes línies reflexionaré sobre com ha estat aquest procés a la Serra d'Espadà i sobre com les coses podrien haver estat d'altra forma. Els municipis d'Espadà inclosos a la mesura LEADER van ser agrupats amb altres de l'Alt Palància, Alt Millars, la Plana Baixa i l'Alcalatén a una proposta de GAL de la Conselleria que no va estar ben rebuda per bona part dels agents implicats a la zona. Un desacord que s'ha manifestat amb l'aparició de diverses candidatures a GAL de caràcter més local que la fraccionarien. Si no m'equivoque, atés que la informació que tinc al respecte és parcial i es tracta d'un procés en marxa, és probable que els

municipis de la unitat territorial de la Serra d'Espadà acaben dividits entre dos GAL. Un contrasentit si es té en compte l'esforç de dècades que s'ha fet des de moltes entitats per aglutinar aquest territori.

La primera de les meues reflexions es centra a les pròpies candidatures presentades, alguna d'elles promoguda pràcticament en exclusiva per alguns ajuntaments sense tenir en compte la societat civil. Si la societat civil no és present des de l'inici i no forma part del procés, com es pot garantir que eixe 51% que tindrà al GAL és realment representatiu? No es corre el risc d'uns GAL amb una minsa representació d'agents socials que tot i tenir el pes decisorí actuen com una extensió més dels agents polítics? Tinc la impressió que alguns dels GAL que finalment seran gestors de les ajudes seran més una mancomunitat d'ajuntaments que un òrgan capaç de reflectir la diversitat social i territorial de les seues comarques. Una veritable llàstima que els promotors d'aquests GAL no hagen estat capaços de comprendre el valor afegit de la participació ciutadana ni de tot el que els podria aportar de cara a desenvolupar millor el seu treball quotidià. Una errada més greu si es té en compte el preu

pagat per la darrera aplicació de LEADER a la que la manca de participació es va convertir en un veritable pes mort que va impedir la correcta aplicació de les mesures previstes.

Altre punt crític que cal analitzar és el de la pròpia territorialització de la proposta. LEADER s'aplica en base municipal: Hi ha un llistat de municipis susceptibles de rebre finançament en funció de criteris socials, territorials, econòmics i demogràfics. Una realitat que es tradueix de forma discontinua sobre el territori i que dificulta els intents d'agrupació dels pobles a formar part de la iniciativa. Una tasca potser més senzilla al futur si la llei de comarcalització que està en preparació, i molts portem dècades reclamant, arriba a bon port. I és ací on em venen al cap algunes consideracions crítiques més. De primeres la proposta oficiosa de GAL de la Conselleria em sembla molt poc ajustada a la realitat. Estem parlant de municipis rurals amb dificultats de comunicació física agreujades per altres dèficits en matèria de telecomunicacions. Si atenem a aquestes barreres, un territori tan extens com el proposat originalment dificulta la participació en forçar que molts pobles estiguen massa lluny de la seu física de les diferents activitats del GAL (tot i que

aquesta pugui ser itinerant o basada en subseus). Altra qüestió és la diversitat social dels diferents municipis que s'integren a una proposta que abastava des de pobles dormitori relacionats amb les àrees urbanes i industrials de la Plana i l'Alcalatén fins a localitats que viuen una profunda ruralitat fruit del seu aïllament. És viable una estratègia conjunta que satisfaga plenament aquesta diversitat de realitats? No es generarien tensions molt difícils de resoldre?

Soc prou major per saber que una conselleria no és un òrgan monolític, que tant els seus responsables tècnics com polítics tenen diferents punts de vista sobre les coses i que al final les decisions es prenen amb un consens com el que ens va arribar a la convocatòria que proposava la creació de 6 grups d'acció local però que obria la possibilitat a crear fins a 9. Quan he parlat d'aquest tema amb gent de la conselleria s'ha fet molt incidència en aquest mecanisme corrector i en el fet que permetre la creació de més de 9 GAL implica un augment de costos i pèrdua d'eficiència. Tot i que el que realment implique siga pèrdua de proximitat i pèrdua d'eficiència i eficàcia per manca d'adequació en els estratègies locals a dissenyar. És ací on trobe que

l'anàlisi és fa més necessari i que Espadà és un exemple viu del que podria haver sigut i no és per la falta de previsió d'una administració que ha abordat la qüestió des d'una perspectiva més burocràtica que participativa. Tinc clar que els actuals responsables de la conselleria han fet un esforç per fer més participatiu un procés que en bona part ja estava desenvolupat pels anteriors i que potser han actuat a contracor en moltes coses sabent que certs canvis podien implicar la paralització de LEADER; per això l'anàlisi que segueix a aquestes línies es fa més com una proposta de futur que com una crítica al passat.

Haurem de començar per començar a diferenciar bé decisors d'executors. Un GAL té molts pocs costos associats, els que puga costar convocar als seus membres i oferir la infraestructura bàsica per a les seues reunions. Altra cosa és el cost del personal que ha de portar a la realitat les seues decisions i recolzar tots els seus processos i procediments. Reduir la quantitat de GAL i estratègies no augmenta l'eficiència real, el que l'augmentaria seria forçar als GAL a compartir recursos (plantilla d'empleats, medis de comunicació, materials promocionals i explicatius, etc.) D'altra

banda, i des d'un enfoc qualitatiu, un GAL proper i bon coneixedor del territori sobre el que treballa serà sempre més eficient. Sabrà millor quins recursos assignar i com fer-ho. Identificarà millor les àrees prioritàries i els projectes a recolzar. La trista realitat de qualsevol ajuda pública és que una part dels diners acaba infrautilitzada a projectes que arriben a desenvolupar-se però no despleguen tot el seu potencial; un GAL proper i apegat al propi territori fallarà molt menys en aquest sentit que un GAL excessivament extens que perdrà recursos a mars per les costures d'un tratge territorial massa ample. En resum:

- A partir d'una cert llindar crític i mínim quants més GAL s'hagueren fet millor al garantir més eficàcia en el disseny i execució d'actuacions.
- Si el que es vol es reduir els costos operatius, cal més treballar sobre quins recursos hauran de compartir els GAL (plantilla, materials promocionals, webs, etc.) més que limitar la quantitat de GAL que es despleguen sobre el terreny.

Altra qüestió és si era necessària sempre la creació de GAL *ex novo*. Anant directe al centre de la qüestió: El Parc Natural de

la Serra d'Espadà compta amb una junta rectora amb participació d'administració i societat civil. Un parc que depèn de la mateixa conselleria que gestiona LEADER. Podria haver liderat aquesta junta rectora la creació d'un GAL adscrit al Parc Natural? Seria aquest GAL més eficient i eficaç en comptar de partida amb els recursos operatius del parc? Vull deixar clar que no demane que la junta rectora del parc siga el GAL (amb el que no té per que compartir tot el territori per exemple), el que considere és que aquesta junta rectora podria ser una bona cimentació sobre la que bastir un GAL. Hi ha més estructures al nostre territori de caràcter supramunicipal que podrien haver estat aprofitades en aquest sentit i que haurien ajudat a fer tot aquest treball molt més fàcil.

Aquesta darrera no és una idea meua, a França, per exemple, molts GAL són gestionats per parcs (pose ací alguns enllaços a exemples: <http://www.leader-pilat.eu> / http://www.parcdesbauges.com/fr/programme-leader.html#V4xuHjV_TKM / http://www.pnr-lorraine.com/fr/leader-ouest_83.html). Si el que volem és eficiència, hem de començar al propi concepte del que volem fer i aprofitar allò que ja hem

desplegat sobre el territori durant molts anys i amb molt d'esforç. A banda dels parcs naturals, hi ha consells reguladors de denominacions d'origen, consorcis territorials i moltes altres entitats que podrien haver estat el germen inicial d'aquests nous GAL a crear facilitant així els treballs i concertació necessaris. Si volem concertació, participació i territori, és necessari desfer-nos d'un marc conceptual que s'ha originat des d'altra perspectiva i començar per comprendre millor les pròpies dinàmiques de cada zona; implicant les xarxes i capacitats ja mobilitzats.

Amb un enfocament com el que he defensat ací potser ara estaríem parlant d'un GAL LEADER adscrit a la serra d'Espadà i fonamentat sobre elements ja plenament operatius al territori. No podem canviar el passat i aquest camí s'hauria d'haver encetat fa molt de temps. La qüestió que ens podem plantejar ara és si quan acabe aquest període d'aplicació LEADER (allà pel 2020) voldrem i estarem treballant per un GAL d'Espadà.

Marjal d'Almenara. 20 anys de custòdia del territori

Enric Amer Blanch

Artesà de la natura, voluntari d'AE-Agró

La Marjal d'Almenara és una albufera litoral formada a partir d'un cavalló d'arena format pels corrents i ones de la mar entre la desembocadura del riu Belcaire i la del Palància que impedia l'eixida natural de les surgències dels aqüífers del Salt del cavall i Algar-Quart tant a la banda del Camp de Morvedre com a la Plana Baixa. Podríem dir que la Marjal d'Almenara és un pantà natural que s'ompli de les aigües del riu Palància, més avall de Sogorb i especialment al seu pas pels "engolidors" d'Algar, just on arreplega també les revingudes de la rambla d'Assuévar provinents del Pic Bellota i Carrascal.

"Tienen (los montes) en sus entrañas minas y conductos por donde corren con libertad las aguas que huyeron de la superficie para salir después en sitios que no esperaban tal beneficio."

Cavanilles, 1795

L'aigua que es filtra dins les muntanyes com a conseqüència del sistema càrstic, apareix de nou en forma de Font de Quart, Font Redona de La Llosa, Ullals dels Estanys i de Quartons, altres surgències menors com Pouets, Font de la Bota, Font de Manyes, Font de Cantero, Font de Colau, Ullals de Marjaletes i Termes, etc. Igualment rep filtracions pel nord del Belcaire i dels sobrants de la Sèquia Major de Sagunt (Pantà de Regajo arreplegades en l'assut de Sot de Ferrer) pel braçal de Montiber.

Dit amb llenguatge planer, podríem dir que l'eixida a la mar "de cada dia" del riu Palància es dona per les goles de la Marjal d'Almenara (actualment per la Gola de La Llosa-Casablanca, Gola dels anglesos en les Cases de Queralt i gola de l'Estanyol de Quartell-Almardà) després d'omplir la marjal i únicament en els episodis de gota freda o quan obri el

Estanys secs. Any 2000 poc abans de tancar els pous de Ferrer

pantà de Navaixes, pel delta entre el Port de Sagunt i Canet.

Des del punt de vista administratiu, la superfície protegida és 1500 Ha de set pobles: Moncofa, Xilxes, La Llosa i Almenara en la comarca de La Plana Baixa i Benavites, Sagunt i Quartell en el Camp de Morvedre. Pertany a la Xarxa Europea Natura 2000 amb sis hàbitats reconeguts, la meitat dels quals són de protecció prioritària. Igualment és ZEPA i està contemplada en el Catàleg de Zones Humides valencianes. Inclou també cinc microreserves de flora

LA CONQUESTA I DOMESTICACIÓ HUMANA DE LA MARJAL.

Sense entrar en antecedents puntuals com els aprofitaments de les fonts com abastiments d'aigua tant de navegants com dels primers pobladors assentats en la zona en èpoques iberes o romanes (Carmen Aranegui, E. Arasa), coneixem els aprofitaments des de l'antiguitat piscícoles i ramaders i agrícoles de viles romanes dels entorns de la muntanyeta dels Estanys i Muntanya Blanca així com la recol·lecció de diferents plantes silvestres palustres per a usos artesanals o domèstics o inclús les salines.

Tanmateix, segons sembla que els intents de colonització de l'albufera i tots els seus àmbits humits amb caràcter agrícola han estat portats a terme fonamentalment en època post-andalusí. (P. Guixart, Torró, Guinot, E. Bosó)

Es produïx especialment amb els diferents repartiments de terres efectuats per Jaume I i posteriorment la repartició de reialencs feta cap a 1312 per Jaume II i Blanca d' Anjou. El repartiment dels muntanyars (cordó de dunes) es fa com a vedat de cacera de conills i altres animals.

De fet, les tècniques de dessecació, drenatges són aportades per "palafangers" de procedència occitana, relacionats evidentment amb les famílies reials.

La domesticació de l'albufera comença sempre per les zones més favorables (els extrems d'Almardà i Moncofa) en el que encara ara es coneix com terres de dues saons, marjaleries o marjals de pa, és a dir les zones més fàcils de cultivar perquè estan en cotes més altes respecte al nivell freàtic i especialment per a cultius temporals d'estiu. Per la part interior vénen senyalades per l'antic camí de Borriana (prop de l'actual via del tren) i per la banda de la mar pels camins de

Estany gran any 2000. En primera línia l'hortet que comprarem i ara es l'ullal de Cavanilles.

serratelles o serradals.

La part més fonda, marjals fangueres o terres d'arròs, han estat conquerides al llarg de segles a mesura que les societats adquirien tecnologia suficient i tenint en compte que moltes vegades els esforços es veien parats dràsticament per motius de salut pública en ser els terrenys palustres origen de greus infermetats com les febres terçanes i quartanes. De fet, el gran salt en la part central dels Estanys s'aconsegueix amb tecnologia anglesa a mitjan segle XIX a partir d'un projecte patrocinat per il·lustrats de la Reial Societat d'Amics del País (Juan Bautista Figols, rector d'Almenara i el Conde de Ribalta).

Tot molt ben explicat per Josep Torró (Colonización cristiana y roturación de áreas palustres en el Reino de Valencia. PUV).

LA MARJAL D'ALMENARA AL SEGLE XX.

El segle XX comença amb la constitució de la gran finca en el centre i nord de la marjal anomenada "Casablanca et extensions" que anava des del Pas Llarg de Xilxes al Racó d'Almenara. La família Garballo, procedent ell del Delta de l'Ebre i ella d'una família terratinent jueva de

Bordeus, amb les seues grans extensions d'arrossars, els cultius de tomates i la fàbrica de conserves, els terrenys arrendats, el seu camp d'aterratge particular i el domini sobre les principals surgències, especialment els Ullals dels Estanys, vénen a ser la plasmació de la moderna agricultura de les planes litorals valencianes, com el cas de la REVA a Manises o la finca dels Oriol y Urquijo en la marjal de Pego.

Tot el cicle econòmic agrari del segle XX, té en la Marjal d'Almenara un exemple de llibre.

L'ascens de les explotacions rendibles en la marjal, els intents de dessecació permanent, els canvis en l'ús d'aigua i l'abandonament de la tradicional inundació hivernal, la salinització de pous i terres, la conversió en empreses agroalimentàries internacionals, la deslocalització i enfonsaments dels preus agrícoles, l'abandó de les terres, tenen nom i cognoms

La gran finca "Casablanca et extensions" dels Garvallo de principis de segle, dissenyada per Iranzo, és venuda a trossos de 500 fanecades a nous propietaris de l'entorn franquista: Finca de Peris en el Pas Llarg de Xilxes, Finca de Raga i

Primera acció
directa 1995
desviant l'aigua
del pou de Ferrer
cap als Estanys

Finca de Ferrer en El Molí de dalt i Molí de baix de La Llosa i Finca de Marcelino Alamar en la major part de les partides marjalenques en terme d'Almenara. També és el moment d'accés a la propietat dels arrendataris.

La Finca de Marcelino Alamar, després de molts intents de canviar el cultiu d'arròs per ramats, cotó, pereres, plantacions d'eucaliptus, ven a Pascual Hermanos, empresa de Pego que arriba a ser la primera firma agroalimentària de l'Estat, la majoria de les terres i també a l'ajuntament d'Almenara, que més tard aprofitarà una part per a fer un assaig de depuradora natural i una escola d'oficis per a cultivar "millor" la marjal.

Pasqual Hermanos lidera la perforació de nous pous en la Muntanya Blanca junt amb La Taiola, reunits en la Societat St. Marcel·lí i crea un circuit de canonades dins la marjal que porten aigua dolça de qualitat a les basses interiors de la marjal des d'on ixen els sistemes de reg localitzat. L'aigua de nivell, més salobre, és bombejada sistemàticament a la mar i comencen els cultius d'estiu i d'hivern. Al cor de la marjal, les làmines d'aigua de l'hivern desapareixen. I surtixen els grans hivernacles per a fer planters sobre el terreny.

És el clímax agrari. Les dècades del 70-80 suposen l'intent de dessecació i desaparició definitiva de la marjal com a espai humit, on la tradició centenària agrària sempre havia tingut com a idea clau la inundació hivernal per rentar les terres de sal i donar-li la textura, la qualitat i la saó imprescindible per als cultius d'estiu simplement baixant o pujant els nivells freàtics mitjançant la tècnica de la "parà" i la recirculació de l'aigua mitjançant rodes hidràuliques i tenint sempre l'ajuda de les descàrregues subterrànies dels ullals i fonts.

Tanmateix, any rere any apareix el terreny més salat i les collites minven en qualitat i quantitat. També coincidix un augment dels costos laborals al mateix temps que s'obrin els mercats per a territoris més endarrerits. Pasqual Hermanos va trobant territori més interessant cada vegada més al sud. Cap al Camp de Cartagena i Mazarron en Múrcia. Cap al Camp de Dalies i El Egido en Almeria.

Després ve la unió amb empreses multinacionals. Primer Chiquita Brands. Suspensió de pagaments i venda posterior a Dole. És la fi. Tanca el magatzem de taronges d'Almenara i posa en venda els terrenys de la marjal. Els germans Pascual

Visita dels botànics del
Congrés de Planta Europa a
la microreserva dels Estanys

es retiren i alguns treballadors qualificats i encarregats viatgen amb Dole primer cap al Marroc i després al Brasil.

Un últim problema s'afegix els últims anys del segle: tots els secans de vinyes, garrofers, ametllers, oliveres, dels peus de muntanya dels pobles dels voltants de la marjal es transformen en regadiu de cítrics primerencs i en aquell moment rendibles tot foradant pous que extrauen l'aigua que abans arribava a la marjal i permetia cultius intensius en aigua com l'arròs. Això obliga també als cultius marjalencs a foradar més profundament els pous oberts, molt superficials, arriscant-se a trobar aigua de la mar. Així va ocórrer, per desgràcia per la part de Moncofa i de Canet.

El cas més espectacular es dona als Estanys d'Almenara. Al mes de maig, tots els anys, quan s'omplen els arrossars de la finca de Ferrer, amb els dos pous nous fets a 50 metres dels Estanys, els Estanys es buiden deixant un rastre de petxinots i peixos morts.

És el moment que des del món ecologista incipient es pren la determinació de plantar cara. Estem l'any 1995.

El final del segle XX porta un canvi

radical de legislació a la marjal: en 1984 entra en vigor la Llei d'Aigües. Queda derogada la Llei Cambó de principis de segle que obligava a dessecar les zones humides i pel contrari estableix, d'acord amb el Conveni Ramsar, la protecció al món sencer de tots els aiguamolls que encara queden. Entrem a la Unió Europea i són d'aplicació obligatòria les Directives europees de protecció mediambiental, entre elles la Directiva d'Aus i la Directiva d'Hàbitats i finalment la Directiva Marc de l'Aigua.

Una revolució legal de protecció que cal aplicar a la marjal d'Almenara, en aquell moment pràcticament en la seua totalitat privada, amb grans finques junt amb centenars de xicotets propietaris dels pobles dels voltants, en el moment de crisi agrària de preus i augment dels costos de producció, deslocalització de les grans finques i canvi en l'expectativa econòmica amb perspectives de requalificació dels terrenys per a usos urbanístics per la proximitat de la mar.

EVITANT LA DESAPARICIÓ FÍSICA DE LA MARJAL

Són moments crítics. La fallida de Pascual Hnos deixa centenars de treballadors d'Almenara en l'atur. Des del col·lectiu

Zona central de la Marjal d'Almenara en 2010 amb inundació permanent.

ecologista coincidim amb els regidors de l'ajuntament en la conveniència de negociar el retorn a propietat municipal en compensació dels deutes de l'empresa. L'alcalde Lluís Argamasilla, ens facilita el contacte amb la direcció tècnica de Pascual Hnos i aconseguim permís per inundar una part de la finca que tenen en venda. L'ajuntament ens deixa fer, en els terrenys que passarien a ser municipals, un projecte amb Consum-Eroski per a la reintroducció del gall de canyar. Refem algunes comportes i dissenyem un *bypass* per reintroduir a la futura zona pública les aigües bombejades pels propietaris de la finca de La Calçada i altres del Canal de Torreblanca. Igualment fem un estudi de la flora de la finca per a proposar-la com a Microreserva de flora, una figura nova i exitosa de la Conselleria de Medi Ambient que podria reportar algun ingrés a l'ajuntament. Després, amb el col·lectiu del Gecen, presentem una primera proposta de Paratge Municipal, que és desestimada.

Finalment la decisió més important: denunciem a la Confederació Hidrogràfica del Xúquer la sobreexplotació i els nefastos efectes mediambientals produïts pels dos pous d'Antonio Ferrer, fets a escassos metres dels Estanys. Igualment demanem

a la CHX un estudi per a la protecció de la marjal. Les dues coses es posen en marxa i cinc anys després, l'any 2000, la Confederació ens dona la raó i tanca els dos pous de Ferrer. Tres anys més tard, fa públic un impressionant estudi sobre la hidrologia de la marjal. Ens servix de fonament científic per les nostres accions posteriors i va ser el començament d'una interessant relació entre l'administració de l'aigua i Acció Ecologista-Agró.

Posteriorment, els hereus d'Antonio Ferrer intentaren la reobertura dels motors dues vegades més. De nou, pledejarem, ara en solitari, i guanyarem. Finalment, AE-Agró va fer una campanya de recollida de diners entre socis i simpatitzants i comprarem el pou més perillós, situat damunt de l'Ullal de Quartons. L'hem restaurat i el tenim visitable com a símbol d'una victòria extraordinàriament difícil.

OBRINT PAS A L'AIGUA.

Mentrestant, i després de fer un seguiment quasi diari durant tres anys del comportament de les filtracions d'aigua que arribaven als Estanys lateralment des dels horts de tarongers, vam endevinar la tecla adequada: comprar un hort de 2,5 fanecades del que havíem esbrinat que era una de les aportacions més importants

Zona sud
de la Marjal
d'Almenara
en termes de
Benavites,
Sagunt i
Quartell

d'aigua dels estanys i que eixia a una cota de nivell més elevada.

Va ser un moment emocionant: Davant del catedràtic de geografia més coneixedor de les marjals valencianes, el mallorquí Vicens Roselló, davant de dos amics arqueòlegs per si trobàvem restes romanes, davant d'alguns regidors i curiosos d'Almenara, Manel amb la seua retroexcavadora marjalenca retirà tarongers, i rascà delicadament la Peña de l'Estany. I a un metre de profunditat aparegué l'ullal que segurament comenta Cavanilles en el seu viatge en 1795:

"De la raiz del ultimo cerro salen muchas aguas que en tiempos normales llevan entre siete y ocho muelas de agua..."

La compra la férem amb 2000 participacions de mil pessetes i ja també de 6 euros però amb una casella en blanc per als que volien aportar més diners. Vam recollir més del previst i poguérem fer un fons per a futurs treballs en la marjal.

L'ullal descobert ens va portar més alegries i molt de treball afegit durant dos estius: efectivament eixe mateix dia ja vérem a simple vista que no érem els primers humans als Estanys. Els romans ja

estigueren al segle I, segons les troballes que ixqueren i les que trobarem amb un treball dirigit per Joan Vicent Cavaller i que vam portar al museu de la Vall d'Uixó, en aquell moment el més pròxim obert. Un resum de la memòria va ser publicada a la revista Braçal del Centre d'Estudis del Camp de Morvedre.

Obrir pas a l'aigua va ser des d'eixe moment un objectiu prioritari. Vam destapar el tamponament que impedia entrar la fila de la Font Redona a l'estany nord.

I com a rematada, iniciarem la compra de l'Ullal de Quartons (5 fanecades més), que ens permet ampliar cap al nord, la important eixida de l'aquífer càrstic del Salt del cavall. Allí hem bastit un bosquet d'oms negres i lledoners, un mirador natural fet amb els enderrocs d'un antic conreu de tarongers, tolls tranquils per a reproducció d'amfibis i continuem inundant terrenys en custòdia, tot intentant compartir i fer compatibles espais d'agricultura temporal d'estiu amb zones naturalitzades en la partida de La Palafanga. Hem aprofitat també per comprar un búnquer de la línia XYZ que conservem dins del patrimoni històric de la zona i el mateix pou de Ferrer.

Flamencs al Quadro de Quartell

LA DÈCADA PRODIGIOSA DE L'URBANISME DESBOCAT.

La nostra tasca consistia en aquells anys igualment augmentar les zones inundades de forma permanent. Ho estàvem aconseguint en la part sud de la marjal en terme de Sagunt, la Finca de penya, que estava abandonada completament pels propietaris, aprofitant l'antic sistema d'inundació dels arrossars. En la part central, l'ampliació vingué d'una conjunció de casualitats i perquè estàvem sempre a l'aguait de què passava, per a bé i per a mal.

La finca de La Calçada, estratègica entre la carretera de la mar d'Almenara a Casablanca i la séquia del braç va ser comprada amb totes les finques i el magatzem de taronges propietat de la família Sanz per Felix Castilla, un empresari més interessat en els terrenys per a construir cases prop de la mar que com a agricultor. Aconsellat per algun encarregat, intentà assecar la finca en gener per tal de continuar la plantació de tomates primerenques per a les festes d'Agost de Buñol: la tomatina.

Eixa actuació, que posava en perill la veïna microreserva de fauna recentment aprovada per la Generalitat en els terrenys

limítrofs, ens va permetre reintroduir l'aigua bombejada als terrenys municipals i filtrar-la de nou als de Sanz. Després de tres mesos de bombeigs continus sense poder dessecar, el nou propietari es posà en contacte amb nosaltres i es donà de baixa en la societat de regants i deixà inundada la finca de forma permanent. Era la primera vegada que un propietari important de la marjal renunciava a un hipotètic i per a ell secundari benefici en favor del medi ambient. Aprofitant la bona relació, de forma artesanal férem diverses entrades de l'aigua dels estanys per afavorir la renovació i per tant la qualitat de l'hàbitat. Els anys següents, junt amb l'aigua entraren també els propàguls de macròfits i n'aconsegüirem la implantació i propagació.

Poc després, un poc abans que aparegueren els canvis en la legislació urbanística feta pel conseller Rafel Blasco, per la qual es podia requalificar qualsevol terreny no protegit sense passar per la planificació pública dels PGOU, si a canvi compraven la mateixa superfície en zones protegides i la regalaven a l'administració pública, el famós metre per metre, una empresa que es faria famosa ASTROC comprà a preus irrisoris (coses de la informació privilegiada) gran quantitat de

Petxínot a la sèquia de la ratlla de La Llosa

terrenys en la Marjal d'Almenara. La finca de la Calçada va ser una de les compres per Astroc i després del desastre en la Borsa, amb el nou nom d'AFIRMA, va ser cedida per temps indefinit a la Generalitat. Altra finca que comprà va ser tocant a la Taiola i igualment passà a mans de l'ajuntament en compensació del PAI Nova Almenara en la platja.

Quan deu anys després, TRAGSA va rebaixar els nivells per poder entrar a fer millores ambientals creant alcúdiess al seu interior, es va trobar que tota la finca de la Calçada havia estat colonitzada per més de 70.000 petxínots, el 10% de l'espècie quasi extinta d'*Unio elongatulus*.

Tot en conjunt ha comportat que la zona central de la Marjal d'Almenara, en els vint anys transcorreguts, ha esdevingut pública en una superfície superior a 120 Hectàrees naturalitzades i inundades tot l'any com estaven abans de la intervenció dels anglesos al segle XIX. Fa vint anys estaven pràcticament dessecades i eren prats de pastura i corral de la ramaderia de bous de Faet, melonars, alguns bassos d'una antiga torbera on es concentraven més escopetes de caçadors que fotges i collverds i les restes dels hivernacles de Pascual Hnos. Encara avui, després

d'invertir 800.000 euros la UE per la millora d'hàbitats, amb uns jokers hivernals d'ardeids impressionants, continua sent un vedat d'aquàtiques d'una vintena de caçadors, a l'espera del Pla d'ús i gestió que les destine a ús públic i reserva integral com estava previst.

La bombolla urbanística també ens va fer patir de valent. En la zona sud, l'enfrontament amb ASTROC va ser brutal i massa sovint de camí als jutjats. En resum, pararem el PAI del Mansegar en terme de Quartell i compensacions a l'ajuntament de Sagunt que després s'han convertit en una Reserva de fauna actualment de 40 Hectàrees i el Centre de voluntariat de Casa Penya, de propietat de l'ajuntament de Sagunt, finançat per la UE com la Casa dels Anglesos i gestionat per AE-Agró.

Per la banda nord, vam evitar els intents dels inversors de l'antiga finca del Moli de Baix de convertir la zona en una nova marina i creiem que també desistiran els promotors de la urbanització a Xilxes de 2 milions de metres quadrats en la major part en la zona d'afecció de la Marjal.

A Moncofa, ha estat la mateixa crisi la que ha evitat un desgavell en la desembocadura del Belcaire, deixant

Anguiles als mornells

en els moments actuals un rastre de conflictes i problemes econòmics.

De tot plegat, ens queda la preocupació fundada pel que faran els Fons d'inversió que estan comprant a preus irrisoris al banc dolent SAREP les restes del naufragi.

APRENT DELS QUE SABEN

Un dels aspectes que voldríem destacar sobre els vint anys d'intervenció en la Marjal d'Almenara és l'actitud de respecte, d'escoltar, d'aprendre i també de fer-se respectar i de compartir les experiències pròpies amb usuaris, propietaris, administracions, associacions, món científic i especialment fer viure la marjal a les generacions joves.

En la llarga tasca d'evitar la desaparició, de restaurar, millorar, recrear, crear de nou la bellesa dels sistemes aquàtics extremadament dinàmics com la Marjal d'Almenara, val la pena relatar algunes de les vivències que ens han marcat.

Hidrogeòlegs. Com oblidar les explicacions del catedràtic de la Universitat de Castelló Ignasi Morell sobre el comportament de les aigües subterrànies directament a l'ullal de Cavanilles acompanyats dels alumnes

d'un màster sense que ningú es moguera mentre sobre nosaltres queia una tremenda tempesta tardoral. O a Bruno Ballesteros explicant científicament els circuits misteriosos i les corrents de les entrades laterals de l'aquífer Algar-Quart des de la zona de recàrrega dels engolidors a la Font de Quart i la seua alegria en dir-li que dia a dia des de 1950 el guarda de la Font de torn havia calculat el cabal d'eixida amb la senzilla regla que l'IGM havia instal·lat juntament amb el primer sistar quan encara no existien estacions de seguiment per satèl·lit. O al comissari de planificació hidrològica Teodoro Estrela manejant les quadrícules dels models de simulació dels enginyers californians segons els quals, el tancament dels motors de Ferrer suposaria dos metres més de columna d'aigua en els Estanys i que vigilarem únicament les extraccions des del Motor del Blau pel sud als Pouets pel nord. O les màgiques i encertades indicacions amb vareta i pèndol del saurí que ens senyalava un corrent on ara és l'ullalet de l'Hort de les tortugues.

Ornitòlegs. Un món a descobrir gràcies als germans Bort, que calculaven sense equivocar-se la quantitat de rovellats o garcetes que ens passaven per damunt a

Recuperació patrimoni
hidràulic. Roda de Casa Penya

tota velocitat o encertaven a distingir la fase clara de qualsevol rapinyaire o bé a trobar i fotografiar les aus més amagades i rares. O David, Olga i Sipko o Gelo amb una rosada blanca fumejant mentre apuntaven l'anella d'un ocellet vingut del Bàltic. O Eduard passant nits dins d'una joca per filmar els primers moviments de matinada de tota classe d'aus. I a tots ells, demanant que pugés i baixés els nivells d'aigua, que aparega tal o tal vegetació segon els gustos dels animals per poder tindre'ls ben prop. O a Ximo Galarza i tots els cracs de la fotografia de natura que mostren les aus com mai les imaginàriem.

Sequiers, motoristes de turbines i pous, gestors de comportes. Segundo, Xufero, Vicent, Emilio, Pasqual... Setze artefactes diabòlics des de l'estanyol de Moncofa al de Quartell. Tots en marxa a la vegada, tirant-se l'aigua uns als altres, desbordant els canals en les grans plenes dels temporals, plantant-li cara a la mar o deixant-la entrar sense voler. Acontentant als que els sobra saó i se'ls ofeguen els melonars o als que no tenen prou i se'ls assequen les tomateres. Sempre la cultura del mil·límetre. Les cadiretes, pantans, taulons, escales... de cada partida, tancat, quadro, closa...I finalment, atendre ara també, les cominències dels ecologistes i

els controls dels guardes de la Generalitat o del Seprona.

Pescadors de black bass (*Micropterus salmoides*) amb concursos tots els diumenges i fora de la llei actual d'espècies exòtiques invasores. Pescadors d'anguila a la molinà, els de l'angula, els de llobarro. Els de les carpes, majoritàriament de la part del Danubi. Els de carrancs, majoritàriament de l'Aragó. Els de les llises dels que convindria saber tot el cicle anual per tindre una bona connexió entre la mar i la marjal i la renovació de l'aigua.

Botànics. Els nostres admirats Carles, Patricia, Laguna. Ens ensenyaren les plantes endèmiques i rares. Ara les tenim multiplicades en les microreserves. Que gran invent i quin goig ensenyar el molinet (*Silene cambessedesi*), sols està a la marjal d'Almenara i a Eivissa. O la ruda de marjal (*Thalictrum maritimum*), que viu des del Prat de Cabanes a l'Albufera de València però en cap lloc com en la nostra marjal, ara ja per fi sense por al Rondoup i segat amb cura amb la llavor madura de finals d'agost per l'últim pastor que ens queda. O l'asprella, la llengua d'oca, el volantí i totes les mates de macròfits, enveja de molts Parcs Naturals. Defensats pels xiquets i xiquetes

Recuperació patrimoni arqueològic. Eros trobat a l'ullal

de La Vall de Segó davant els seus pares i iaies encara pensant en males herbes.

I nosaltres: Sorpresos sempre davant del cicle de vida i mort en la marjal, del paradís i de l'infern, de la disparitat entre la lentitud dels ecosistemes secs i la velocitat dels ecosistemes humits. Ara, després d'evitar la desaparició, busquem l'excel·lència de la marjal. Enmig dels conflictes, sense por, per resoldre'ls.

Enguany volem acabar tenint una turbina en la gola de l'Estanyol gestionada amb criteris ambientals i consensuada amb llauradors, quadres de cavalls, llauradors, veïns de les platges, les torberes, els flamencs, els fumarells...

També volem ja el millor document del Pla d'Ús i gestió, presentable en Europa.

Volem continuar com ara treballant amb els voluntaris d'arreu del món, *lo milloret* de cada casa, segur. Amb els voluntaris d'ací. I refer amb ells el circuit per perxar en albuferenc.

Continuarem portant a la marjal a tot el sistema educatiu, des de primària a les pràctiques de FP i universitàries, i també als adults que són els que manen, fent-los partícips i protagonistes de la conservació del seu territori, a l'fet que el defensen i gaudisquen sempre.

Projectes “Lligabosc” i “Mosaics de Vida”

Associació Connecta Natura

CONNECTA NATURA **Què és? Com s'ha creat?** **I el més important: quines idees desenvolupa?**

Alguna vegada has sentit eixe buit existencial que et deixa acabar la carrera o un treball que realitzes des de fa temps, i no saber què faràs ni què vindrà després? Nosaltres no. No ens ha donat temps.

Tenim idees. Tenim la energia i la espenta per dur-les endavant. Tenim una forta amistat que ens manté junts. Tenim les ganes de fer-ho bé. I així, d'un concepte que algú deixà caure un dia, com qui no vol la cosa, es va anar formant un somni, una idea de futur, un projecte fort i sòlid: **CONNECTA NATURA**.

Som un grup de ments despertes. Venim ben preparats; hem cursat carreres relacionades amb el medi ambient: Ciències Ambientals, Enginyeria de Forests i Enginyeria Civil. I durant aquest temps hem après el que ens marcava el pla d'estudis i molt més, donat que no hem parat de participar en projectes

de característiques molt diverses, però sempre units al medi natural i al desenvolupament rural. Ara ja estem preparats per donar el següent pas, i hem creat **CONNECTA NATURA**.

Es tracta d'una Associació que pretén desenvolupar la seua activitat al medi natural i rural, tot potenciant ambdós. Tenim la seguretat de que la millora d'aquests és la millora del futur de totes i tots. El fet de ser huit persones diferents, amb les seues pròpies idees, ens permet anar més enllà del que podríem arribar per separat. Per aquest motiu, el nostre ventall d'activitats és molt ample. Quins projectes volem dur endavant? Amb què volem treballar?

- **Enginyeria ambiental:** Aiguamolls artificials, energia, residus sòlids urbans...

- **Agroecologia:** agricultura orgànica, sistemes participatius de garantia (SPG), bones pràctiques a la agricultura...
- **Gestió forestal sostenible:** diversificació d'ecosistemes forestals, foment de la nidificació d'aus rapinyaires i insectívors, prevenció d'incendis...
- **Ecoturisme i educació:** cursos i jornades culturals, posada en valor del patrimoni natural, agroturisme, custòdia del territori...
- **Conservació de la biodiversitat:** millora d'hàbitats, arbres monumentals, agrobiodiversitat...

Així doncs, amb les idees clares i les il·lusions plenes, comencem a caminar. Desitgem de tot cor trobar-te per aquesta senda. Si ho fem, de segur que hi podem arribar més lluny encara.

Lligabosc és el nom que rep una de les plantes mediterrànies més emblemàtiques. Una planta d'una fragància espectacular, que al primer colp d'ull sembla delicada però que realment mostra una gran capacitat de superació i de supervivència. El seu nom, a més a més, porta implícit una gran necessitat: lligar, unir al bosc. I aquest és l'objectiu principal del nostre projecte, que les persones tornem a tindre un enllaç, un nexa, amb allò que ens dona la vida: els boscos.

En el present article compartirem amb vosaltres els orígens d'aquest projecte, explicarem quins objectius persegueix, com ha estat possible la seua realització i quines expectatives de futur té. Ens acompanyes?

Orígens del Projecte Lligabosc

Una de les primeres activitats que es començaren a desenvolupar en l'associació, va ser precisament el Projecte Lligabosc. És un projecte que combina dues eines de governança i de gestió forestal: la custòdia del territori i el voluntariat ambiental.

Dues eines que no són difícils de trobar, de fet, són nombrosos els voluntariats al nostre territori, i hi ha bastants iniciatives de custòdia. El que és menys freqüent és trobar la unió entre ambdues. I de moment, està donant molt bons resultats.

Sobre la Custòdia del Territori

La paraula voluntariat és reconeguda per tothom, ja que el seu significat és clar i gairebé tots els lectors i lectores hauran participat o escoltat parlar d'algun. Però... Què és la Custòdia del Territori?

Definicions sobre el tema, en trobem moltes. L'original, sorgida l'any 2000 en la declaració de Montesquieu la defineix com: "Conjunt d'estratègies diverses (d'educació, de gestió, de mediació, de desenvolupament comunitari...), les quals pretenen afavorir i fer possible la responsabilitat en la conservació i l'ús adequat (sostenible) de l'espai terrestre, fluvial i marí i dels recursos naturals, per part de propietaris i usuaris d'aquest territori, i s'adreça principalment a la propietat privada."

D'altres més recents, com la Llei 42/2007 van pel mateix camí: "Conjunt d'estratègies o tècniques jurídiques a través de les quals s'impliquen als

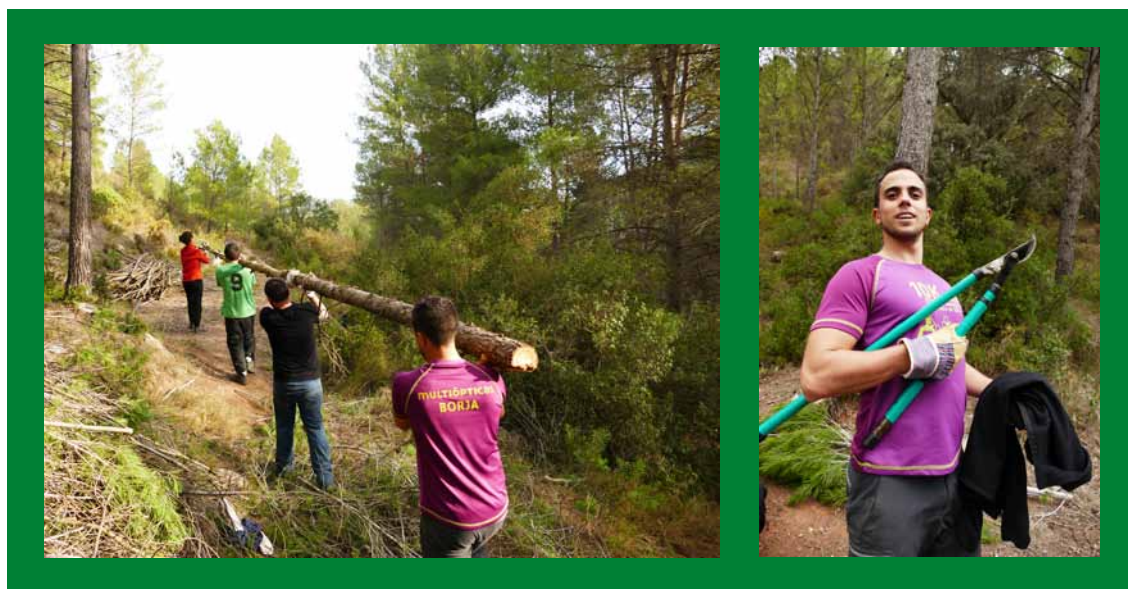
propietaris i usuaris del territori en la conservació i ús dels valors i els recursos naturals, culturals i paisatgístics."

Una forma de definir-ho, més pràctica encara que no tan tècnica, diria que "es tracta d'un acord per part d'un propietari i un agent interessat, que busca conservar, gestionar i millorar el territori, de forma que tant ambdues parts com el medi ambient guanyen amb l'activitat".

En el cas del Projecte Lligabosc, la primera experiència en Custòdia del Territori s'ha efectuat al municipi de Yátova (la Foia de Bunyol), en concret en un indret anomenat El Estrecho de Juanete. Es gestiona una finca de poc més de tres hectàrees, d'alt valor ecològic. L'entitat propietària, que ha realitzat la cessió, és la Fundació Enriquer Montoliu – FUNDEM, mentre que Connecta Natura és l'entitat encarregada de la custòdia de la finca. La cessió és a 20 anys vista, comptant des del moment de la signatura, i es poden ampliar; d'aquesta manera es garanteix una actuació prolongada en el temps.

El desenvolupament del projecte

A partir de la signatura del contracte de custòdia, s'ha seguit el següent procés: En primer lloc es realitzen visites de

reconeixement a la parcel·la cedida, per tal de determinar els hàbitats existents, la presència d'espècies d'interès, els requeriments de la zona, les millores ecosistèmiques...

Després, s'elabora un pla de millora dels hàbitats determinats: què es farà, per què i com.

A Yátova, per exemple, s'ha trobat un hàbitat format per pastures (principalment gramínies, amb orquídiades associades), protegit per la UE i que estava en risc de desaparició. Com a conseqüència de l'abandonament dels cultius, el matollar estava cresquant sense mesura, i exercia una competència pels recursos tan forta que amenaçava la supervivència d'aquest ecosistema. Per tant, s'ha procedit a realitzar una eliminació controlada del matollar.

També es va trobar una pinada molt densa, fruit de l'abandonament d'una antiga explotació fustera. La gran proximitat entre els pins, impedia el seu correcte desenvolupament, de fet, malgrat tenir 30 anys molts no sobrepassaven el gruix d'una canya de riu. Així doncs, la ha sigut necessària la realització d'una aclarida, que afavorirà el creixement dels peus més

forts. De pas, aquesta activitat ajuda a enfortir la població, a reduir l'afecció de grans plagues i sobre tot elimina material combustible, reduint així el risc d'incendi. En aquesta pinada hi destacaven peus de carrasca i de fleix. L'aclarida, i altres activitats com les podes de formació, l'eliminació de plantes enfiladisses que impedisquen el creixement, etc., ajudaran a la recuperació i expansió d'ambdues espècies.

A més a més realitzen activitats com la poda de formació de carrasques, reforestació amb espècies mengívols per a animals, que servisquen com a element de dispersió de l'ecosistema, adequació de les zones d'apilament de fusta, construcció de fagines en zones de gran pendent per frenar l'erosió...

Quan tota aquesta tasca està clara, és el torn d'ocupar-se de la logística: els permisos, la zona d'acampada, les eines, els pressupostos, l'alimentació, la difusió...

Finalment, és el torn de posar en marxa el voluntariat!

Efectes positius del Projecte Lligabosc
Els resultats obtinguts en el primer

voluntariat han sigut d'allò més interessants. Els efectes ja són visibles, i encara ho seran més amb una gestió prolongada en el temps

D'altra banda, tot extenent l'èxit del voluntariat, els efectes en la població local també han sigut notables.

Per exemple, per a l'economia: l'adquisició de material i d'aliments s'ha realitzat íntegrament als comerços locals; en un poble menut una inversió com aquesta és important.

Per a les associacions ecologistes locals, també ha sigut un acte positiu. El fet de tenir un grup de persones "de fora" que treballen per protegir els espais naturals del seu municipi és un reforç que demostra a la resta de veïns i veïnes que els seus treballs al llarg del temps han sigut profitosos, que tenien un bon propòsit.

I a més a més, suposa una nova activitat on tothom està convidada/at a participar. Per a les persones voluntàries és una experiència diferent, motivadora i positiva. El que aquestes persones saben és que al voluntariat es treballa a la muntanya, i que van a ajudar a millorar

els ecosistemes. La sorpresa ve quan es converteixen en protagonistes de l'activitat: s'explica per què es fa cada cosa, quin és el fonament, es convida a fer preguntes i fins i tot s'anima a prendre decisions importants com "quin pi elimine en l'aclarida?" (evidentment, sota la supervisió dels organitzadors i organitzadores).

Quan arriba l'hora de tornar a casa, la satisfacció per la feina ben feta es veu reforçada per la sensació d'aprenentatge, de coneixement sobre el que s'ha fet. I és aquesta satisfacció la que comença a crear el llaç amb el bosc del que parlàvem abans. He ajudat a un ecosistema a recuperar-se i ara conec, a més, la vertadera importància que les meues accions tenen a l'entorn forestal.

Com és un voluntariat?

Es busca que tots els aspectes relacionats amb l'activitat seguiscuen l'estel de protecció cap al medi. No val de molt realitzar activitats per a la recuperació d'un bosc si després es deixa la zona plena de residus. Per tant, es busca un equilibri en totes les accions derivades del voluntariat.

Per exemple, es treballa amb eines

manuals. És un requisit legal; no es pot demanar a una persona que faci servir una eina perillosa, com una motoserra, si no té el permís adient. A més, com no generen espurnes, permeten treballar durant més mesos a l'any, ja que no hi ha risc de generar incendis. Tot i això, la principal motivació és una altra: són les eines que s'han fet servir des de sempre, les que realment et fan adonar-te de quina és la força que té un arbre, les que t'empoderen i les que realment t'uneixen al bosc. Pot ser el rendiment amb elles és menor, però permeten a l'usuari conèixer de primera mà a l'arbre que estan tractant, bé per tallar-lo o podar-lo, i el nexa que es genera és molt potent. En la cuina, es practica l'alimentació conscient: alimentació vegetariana i vegana, amb productes de temporada. Aquest tipus de cuina obri la ment a nous plats i noves formes de cuinar, i a més permet que les persones voluntàries se'n adonen que les seues accions per ajudar el medi ambient van molt més enllà de la col·laboració en un voluntariat; simplement amb les eleccions a l'hora d'adquirir els aliments diaris es poden canviar moltes coses!

Pel que fa als grups, són d'aproximadament 15 persones, més l'equip organitzador.

Es considera una xifra ideal perquè el treball que realitzen és notori però no són excessives.

Es divideixen en grups, que van canviant l'activitat diàriament, de manera que al final del voluntariat tothom ha participat en totes les activitats. D'aquesta forma, reforcen més habilitats i tècniques de treball i obtenen una visió global del projecte.

Finalment, esmentar que en les hores de més fred i fosc a l'hivern o de més calor a l'estiu, quan no es pot treballar, les activitats del voluntariat es complementen amb xerrades i tallers d'altres sectors relacionats amb el medi ambient, com poden ser l'agricultura ecològica o les energies renovables; de moment, tot un èxit de participació, que han ajudat a reflexionar a moltes persones.

Futur del Projecte Lligabosc

Un dels punts més forts del Projecte Lligabosc és que és fàcilment reproducible en altres punts de la nostra geografia. Tan sols es necessita d'una parcel·la on dur-lo a terme i una anàlisi dels requeriments d'aquesta, per adaptar les activitats del voluntariat.

En el punt de mira: les parcel·les adquirides per la SASE, disseminades arreu dels termes de Fondegulla, Eslida, Artana i Xòvar. Guarden un dels majors tresors del mediterrani: un ecosistema conformat per suredes madures. Es tracta d'ecosistemes que tenen unes necessitats que no són fàcils de trobar al nostre territori: una humitat relativament elevada, manca de gelades, un sòl silici, una acurada gestió humana al llarg dels anys...

El canvi de paradigma social pot ser la fi d'aquests meravellosos enclavaments. L'extracció de suro fa temps que deixa de ser rentable, almenys a nivell de particulars, i per tant, a poc a poc, l'ecosistema es tanca, les grans suredes s'omplen d'heures gegantines i els brucs es fan els amos i senyors del paratge. No és res negatiu, és el procés natural dels ecosistemes. Però una acumulació elevada de biomassa, augmenta el risc d'incendi. També facilita l'arribada de plagues, o que existisquen problemes amb el regenerat, que estiga sent substituït per pins o per espècies de matollar com bruc, argelaga, coronil·la júncia, argelaga negra, etc.

La proposta del voluntariat és, doncs, aquella de recuperar un dels ecosistemes

amb més biodiversitat d'Europa (fet que demostra que l'intervenció humana no és especialment negativa, si es realitza de forma adequada), que ha sigut font de vida per a generacions i generacions de veïns i veïnes de la Serra d'Espadà i que es mereix una gestió acurada i delicada. Actualment estem treballant en els detalls d'una nova activitat dins del Projecte Lligabosc: encara no sabem en quina parcel·la concreta s'actuarà. A poc a poc, es construirà una nova activitat que esperem que mantinga els bons resultats obtinguts fins el moment i que pose de manifest el valor que atresora la Serra d'Espadà.

mosaics de vida

Connecta Natura i la Agricultura

Els paisatges de la conca Mediterrània han estat modelats per la co-evolució entre l'ésser humà i la natura al llarg de la història. Aquesta interacció va generar un paisatge tradicional caracteritzat per l'estructura en mosaic, en el que hi havia una coexistència de zones agrícoles, forestals i ramaderes. Aquesta estructura a més de proveir una gran quantitat de beneficis per a l'ésser humà (proporciona menjar, materials de construcció, medicaments, té un gran valor estètic, cultural i patrimonial), constitueix una peça clau per a la biodiversitat. La coexistència dels diferents usos del

territori és fonamental per a la regulació de fluxos, dispersió de les espècies silvestres i manteniment del conjunt de funcions de l'ecosistema.

Des del començament del període de la industrialització, la intensificació de l'agricultura i ramaderia, i l'abandonament de la vida rural, van promoure l'homogeneïtzació de l'estructura dels nostres paisatges i la fragmentació dels hàbitats, que han tingut greus conseqüències sobre la biodiversitat, els ecosistemes i els serveis que proporcionen. A més, la intensificació de l'activitat agrícola i ramadera i el seu desacoblament de l'entorn està generant greus problemes de contaminació ambiental al lloc on es desenvolupen.

Per aquests motius, cada vegada es reconeix més que la conservació i manteniment de la biodiversitat només és possible mitjançant el restabliment d'un paisatge amb estructura de mosaic. La integració de l'agricultura i ramaderia ecològica en aquests paisatges, a més de generar beneficis per a la salut i la reducció de la contaminació derivada en el lloc on es desenvolupa, s'estableix com una forma de gestió que permet i promou

la biodiversitat.

Davant la desaparició d'aquests paisatges tradicionals en les terres Valencianes, el projecte Mosaics de vida de l'associació Connecta Natura, naix com una experiència que tracta de mantenir i fomentar el paisatge en mosaic típic de les nostres terres, mitjançant acords de custòdia del territori amb propietaris i introduint la gestió ecològica planificada de l'activitat agrícola i ramadera.

Objectius del projecte

L'objectiu principal del projecte es crear una xarxa d'àrees agrícoles-ramaderes ecològiques, mitjançant acords de custòdia del territori, que permeten gestionar, protegir i afavorir el paisatge en mosaic (agrícola, forestal i ramader) tradicional de les terres valencianes, per garantir que es conserven els beneficis que aporta aquest paisatge, tant a l'ésser humà com a la biodiversitat.

Objectius específics

1. Gestionar o assessorar en la gestió ecològica les finques en custòdia o aquells propietaris/es que es vulguen adherir al projecte.
2. Afavorir el paisatge en mosaic dins de les finques.

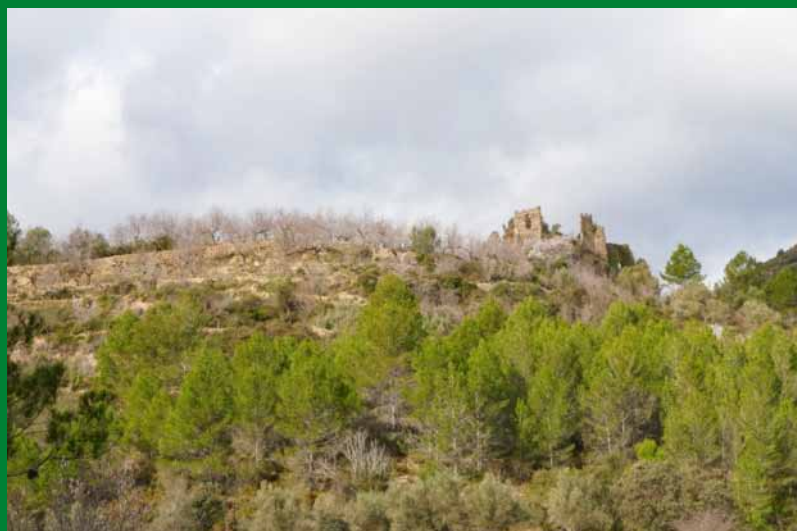
3. Fomentar l'ús de varietats autòctones, per tal de valorar i conservar la biodiversitat cultivada de la zona on es desenvolupa el projecte.
4. Crear zones de vegetació forestal dins de la finca.
5. Fer un seguiment dels efectes de la gestió en la biodiversitat i sostenibilitat agrícola.
6. Difondre la importància del paisatge en mosaic per a la biodiversitat.

Localització del projecte: el Castell de Jinquer

El Parc Natural de la Serra d'Espadà, es troba a la província de Castelló i forma part del Sistema Ibèric. Va ser declarat espai protegit l'any 1998 i comprèn una superfície total protegida de 31.180 hectàrees.

Es caracteritza pel seu clima mediterrani amb una època de sequera estival i una tardor humida. La barrera que crea la serra afavoreix la penetració de corrents d'aire humit, creant d'aquesta manera unes condicions especials per a mantenir uns recursos botànics de gran valor.

Entre aquests recursos botànics la protagonista és la surera, formant ací una de les poblacions que més al nord

es situen. Junt amb les carrasques i els pins formen una massa boscosa amb un molt bon estat de conservació. El Parc compta amb una llista de més de 1000 espècies de plantes, de les quals 72 són endèmiques.

També cal recalcar la presència de 172 espècies de vertebrats, fent especial menció a les aus rapinyaires i al rat penat mediterrani de ferradura, aquest últim en perill d'extinció.

La Finca del Castell de Jinquer està situada en el cor del Parc Natural (Mapa 1), a escassos quilòmetres de la població d'Alcúdia de Veo, formant part del terme municipal d'aquesta.

Es tracta d'una parcel·la situada en un turó, amb orientació de solana. La parcel·la té un ús agrícola de cultiu d'ametllers en secà. La finca està constituïda per bancals a diferents altures, sostinguts per murs de pedra, formant el típic paisatge de cultiu mediterrani. En el cim es troba la ruïna del Castell de Jinquer, monument que li dona nom a la finca.

La idea general es fer una gestió ecològica dels ametllers i la introducció de cultius herbacis de secà. Fer una reforestació

amb espècies autòctones forestals dins de la fina, en espais que no s'utilitzen, per afavorir el paisatge en mosaic, i difondre els beneficis per a la biodiversitat i per l'ésser humà, a més de la gestió agroecològica de la finca com a model d'exemple per a que altres agricultors i propietaris forestals s'uneixen a aquest projecte.

Activitats divulgatives i formatives paral·leles

Testings fotogràfics de Biodiversitat

Atès que un dels objectius d'aquest projecte és la recuperació dels paisatges en mosaic que afavoreixen la biodiversitat, es plantegen una sèrie d'activitats per al monitoratge de la biodiversitat que servirà per identificar l'efecte del projecte a mesura que avança.

Amb la col·laboració de la Plataforma Ciutadana Biodiversitat Virtual es pretén realitzen diferents testings, establint un punt BV (punt de Biodiversitat) on es registren totes les espècies trobades per a l'avaluació dels índexs de biodiversitat al transcurs del projecte.

Cursos de temàtica ambiental i agroecològica

Un dels objectius del projecte és la difusió i

conscienciació ambiental i agroecològica. Per aquest motiu es realitzaran diversos cursos al llarg dels anys que incidisquen en aquestes temàtiques. Els cursos poden modificar-se cada any depenent de l'acollida que tinguen i la disponibilitat de les persones que el realitzen. Atenent a les característiques de la finca i del projecte els cursos que es proposen són els següents:

I Cursos de temàtica ambiental.

- Curs de realització de caixes nius.
- Curs de flora i fauna
- Cursos de gestió del paisatge amb una estructura de mosaics.

II Cursos de temàtica agroecològica

- Cultiu de l'ametler ecològic
- Poda de l'ametler

Voluntariats agroambientals i activitats amb xiquetes i xiquets

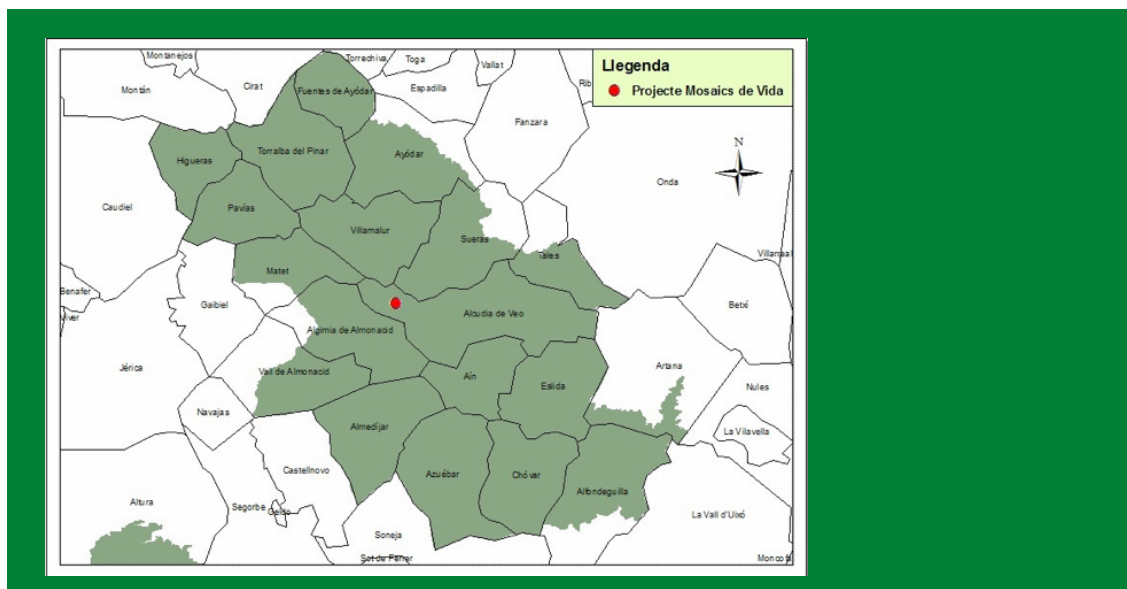
Una de les millors formes de donar a conèixer i al mateix temps posar en funcionament el Projecte Mosaics de Vida és mitjançant el voluntariat agroambiental.

En aquest tipus de voluntariat, les persones assistents passen uns dies envoltades de natura i treballen per dur endavant

aquest projecte. Encara que d'entrada pot semblar difícil aconseguir l'atenció d'un públic que "treballa debades", la realitat és totalment diferent. És cert que es treballa, però a canvi s'ofereix allotjament, menjar, experiències, contacte amb la natura, desconexió dels quefers diaris, contacte amb noves persones, i a més a més, el voluntariat és una forma barata i directa d'obtenir nous coneixements i pràctica en temes d'interés, en aquest cas, en tècniques d'agricultura, del medi forestal i del medi ambient. Si a açò li sumem l'escassa oferta al País Valencià d'aquest tipus d'activitat, és ben segur que és una aposta de futur segura, que a més ajuda a crear consciència.

D'altra banda, és ben sabut que el futur del planeta passa per les mans dels i les més menuts i menudes. Per tant, encara que moltes vegades no poden desenvolupar totes les tasques d'un voluntariat, sí que en poden realitzar algunes (com la plantació d'espècies d'interés) i es poden complementar amb altres.

Les activitats relacionades amb el medi ambient per a xiquets i xiquetes estimulen la seua curiositat i augmenten la seua sensibilitat cap a temàtiques que d'altra

banda quedarien oblidades, és més, fins i tot poden aportar inquietuds als seus pares.

Poden complementar-se amb el voluntariat, de manera que es creen jornades aptes per a tota la família; també es podrien integrar en les escoles de la zona, ajudant així a valoritzar un patrimoni que, moltes vegades, pot resultar oblidat encara que es té al costat de casa.

CONCLUSIONS

Com bé voreu, som un grup de gent especialment motivada, som gent de la que continuament sorgeixen idees. Segurament els estudis ens han marcat, però el què és ben segur, es que som gent amb molta energia i que la estem utilitzant per conscienciar a la gent de la importància de mantenir i millorar el medi natural.

Aconseguir que la gent vinga als espais naturals i compartir amb ells el que nosaltres sentim, és per a nosaltres motiu de satisfacció. Considerem que socialment és esta la nostra tasca, i la fem amb gust!

Per la nostra formació, podem dur endavant estes tasques, però nosaltres sols no ho podem fer tot, necessitem la resposta de la societat i el recolçament institucional per tancar el cercle i seguir avançant.

Per acabar, agrair la possibilitat què ens heu donat de compartir les nostres inquietuts amb els lectors de la revista i convidar a tothom a participar de les nostres iniciatives.

MOLTES GRÀCIES

Estudi de la vegetació del Jinquer en relació amb les característiques edafo-climàtiques

Maria Ventura Orenge

Enginyera Forestal i del Medi Natural

Han passat més de 15 anys des de la meua primera visita a aquest paratge. Era molt jove per entendre la complexitat que amaga aquest lloc, però sabia que era especial. Tant la vegetació, com l'enigmàtica melancolia que vaig sentir al contemplar les ruïnes del poble en va marcar per a sempre. Per aquesta raó, vaig dedicar el meu treball final de carrera al Jinquer.

El Jinquer es troba al cor d'Espadà, amagat entre la Ràpita i l'Atalaya. Ha sigut una zona habitada per l'home des de l'antiguitat, encara que actualment està despoblada, la influència antròpica continua sent patent. Tant l'actual despoblat del Jinquer com el seu castell tenen origen morisc. De fet Jinquer significa cabanya o alqueria en la llengua àrab, per se suposa que van ser un grup de cabanyes en l'antiguitat van donar

lloc a un poble que a principi del segle XX tenia més de 100 veïns. Va ser un dels últims pobles en produir-se l'expulsió dels moriscos, a causa de les dures condicions climatològiques, el relleu de la zona feia molt difícils les tasques agrícoles i que els cristians no van mostrar un gran interès a ocupar-la. Els antics pobladors eren gent treballadora i senzilla, van abancalar pràcticament totes les muntanyes, quasi fins als pics, per a poder cultivar-les, encara que no obtenien grans rendiments, i van construir canalitzacions que conduïen l'aigua al poble i a les hortes. Després de la sublevació i posterior expulsió morisca es va repoblar la zona. Els nous pobladors van introduir nous cultius, com l'ametller i les cireres, i van realitzar diversos aprofitaments forestals com la treta de suro, l'aprofitament de la fusta de lledoner, el carboneig, l'explotació del gel de la nevera de "Cuatro caminos",

Despoblat del Jinquer..

etc. La vida va transcórrer tranquil·la fins al 1936, on la mala fortuna va fer que un dels fronts de la Guerra Civil es situara en aquest lloc. Una volta més Espadà es va convertir un punt estratègic i degut a aquesta continua pressió bèl·lica el poble va quedar pràcticament deshabitat. Algunes persones majors es van resistir a abandonar les seues cases i continuaren subsintint de l'agricultura de la zona. De fet ma iaia, que actualment té 89 anys, sempre em compta la historia d'una dona, veïna del Jinquer, que anava fins a Vall de Almonacir amb la seua burreta per a vendre cireres. "Las cerezas más buenas de Espadà eran las de Jinquer", recorda ma iaia. Per desgràcia, als anys 70 es produí un gran incendi que ho va arrasar tot, aquest causà que els 4 veïns que hi quedaven es traslladaren a Alcúdia de Veo definitivament, i que el Jinquer quedara despoblat definitivament.

Pel que fa a la botànica, es tracta d'una zona d'especial singularitat, ja que es un paratge idíl·lic on conflueixen pràcticament totes les quercínies mediterrànies. En la vessant de la Ràpita, que és de naturalesa silícia, conviuen la surera, la carrasca, el roure valencià i el roure reboll. Als peus de la Ràpita, trobem castanys junt amb els cultius del

cirerers. Al fons de la vall, en la zona del barranc, s'entremesclen els xops, amb peus de sureres, pi marítim i castanys. Però algunes zones del barranc es troben invadides per vegetació arbustiva com la rosa canina, l'esbarzer, l'argelaga negra, etc. Per finalitzar, a la part de l'Atalaya s'hi diferencien clarament diversos tipus de vegetació: matoll, pinar de pi blanc i bosquets de roure valencià. Els matolls els situen en les zones més degradades, amb poc sòl i una alta pedregositat. És abundant l'argelaga morisca i la sabina mora. En la zona de pi blanc, també conviuen argelagues, estepes, esbarzers. Els bosquets de roure valencià es localitzen en zones resguardades, on la insolació és menor i les temperatures són notablement menors. Aquestes zones han conservat el sòl i tenen un major grau d'humitat. Per finalitzar, cal dir que també són freqüents les àrees on viuen exemplars de pi blanc, surera o carrasca de forma quasi de forma aïllada, molt allunyats d'altres individus.

Durant l'estudi botànic de la partida del Jinquer, el qual vam participar M. Boscaiu i H. Boira, ens vàrem marcar una sèrie d'objectius:

Visita de la vall des de la vessant nord.

- La determinació i descripció de les diferents comunitats vegetals presents.
- La identificació i avaluació dels factors edafo-climàtics que tenen influència en la distribució espacial d'aquestes comunitats.
- L'elaboració d'un catàleg florístic.
- Càlcul de la diversitat florística i paisatgística del àrea d'estudi.

En primer lloc, vaig realitzar un estudi climàtic de l'àrea d'estudi i per poder determinar les diferències d'humitat i temperatura a les dos vessants de la vall es van instal·lar dos sondes que mesuraven aquests dos valors cada 3 hores. Aquestes sondes van recollir dades durant un any, i es van poder determinar diferències significatives sobre els valors d'humitat relativa. Aquest factor és important, ja que influeix de forma significativa sobre els processos d'evapotranspiració de les plantes i, per tant, té una gran influència sobre els seus processos fisiològics. Les dades ens mostren que en la vessant de la Ràpita els valors d'humitat són sempre majors que en la vessant sur. Respecte a la sonda de temperatura, es va espatllar dues voltes pel que va ser impossible extrapolar les dades de forma fiable, per tant, vam decidir no fer ús d'aquesta

informació.

Després vam fer una sèrie de visites per tal de fer un reconeixement general de la zona i, posteriorment, vam realitzar un total de 39 inventaris, seguint els criteris de l'escola europea de Braun-Blanquet, que ens van permetre identificar les espècies vegetals presents i establir la seua abundància relativa. Durant la seua elaboració vam recollir 14 mostres de sòl, alguns d'ells van ser analitzades per tal de determinar els valors de pH, humitat, carbonats, salinitat, matèria orgànica, textura i color.

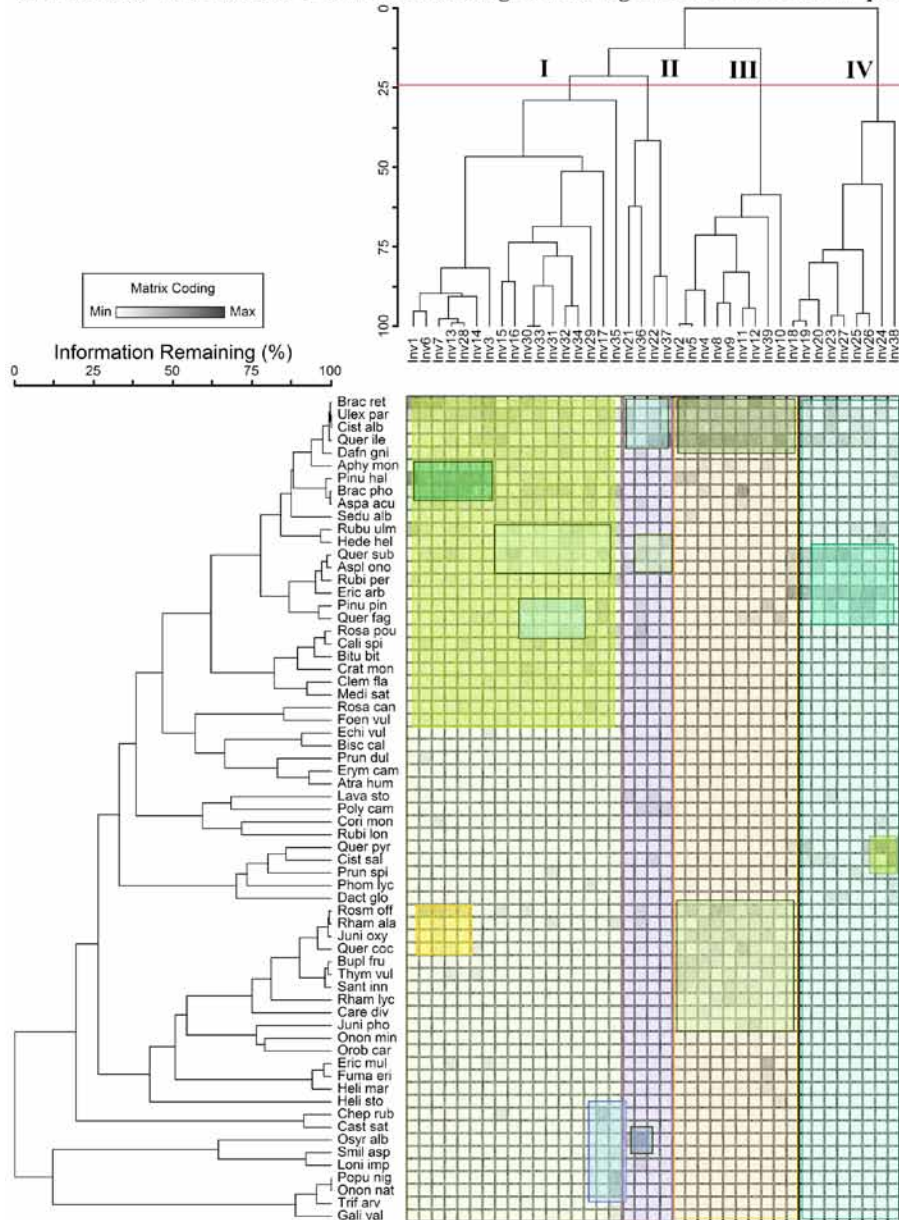
A partir de les dades obtingudes dels inventaris vam elaborar el catàleg florístic. Malgrat que les condicions de sequera de l'any en el vam realitzar el treball, i de l'any anterior, van causar que moltes espècies vegetals herbàcies no estigueren presents durant el temps que va durar l'estudi, cal destacar la presència de diversos endemismes ibero-levantis.

Amés, amb les dades recollides vam realitzar un anàlisi estadístic bi-clúster. Amb aquest anàlisi, s'origina una matriu general, de la qual s'obtenen dos dendrogrames. En el clúster, o dendrograma, dels inventaris (horitzontal), aquests, apareixen agrupats

Col·locació de l'estació microclimàtica

Análisis bicluster: Estudio fitosociológico de la vegetación del valle del Jiquer

Canvi del tipus de sòl.

segons les seues similituds. Es a dir, com més semblants són dos inventaris, més a prop apareixeran en el dendrograma. Aquest clúster ens va permetre identificar 4 comunitats vegetals:

- I. *Rubio longifoliae*- *Quercetum rotundifoliae* Costa, Peris et Figuerola 1982, subass. *calicometosum spinosae* Costa, Peris et Figuerola.
- II. *Quercetum rotundifoliae*, Br-Bl. et O. Bolòs (1956) 1957 subass. *quercetum fagineae*.
- III. *Quercetum rotundifoliae*, Br-Bl. et O. Bolòs (1956) 1957 subass. *typicum*.
- IV. *Asplenium*-*Quercetum suberis*, Costa, Peris et Figuerola 1985.

Pel que fa al clúster d'espècies (vertical), apareixen agrupades segons la seua afinitat, és a dir, la freqüència amb la què apareixen juntes en els inventaris. La matriu general mostra, d'una forma visual, el grau d'afinitat florística d'una espècie amb un grup d'inventaris, amb una comunitat. Quan més fosc és el color del quadrat, major afinitat.

Respecte a les dades recollides de l'anàlisi de sòl, també van ser estudiades estadísticament i ens van permetre

confirmar d'una forma empírica que la distribució de les espècies vegetals més significatives de les diferents comunitats vegetals, està clarament marcada pels valors de pH, carbonats, salinitat i matèria orgànica del sòl.

Per últim, els valors per l'índex de biodiversitat florística (alpha diversitat), els vam calcular utilitzant la fórmula de Shanon-Weaver calculats oscil·len entre 2 i 3. Aquests valors, en els ecosistemes mediterranis, indiquen una alta biodiversitat. Podem pensar, per la seua proximitat al valor 3, que en un any amb condicions de pluja normals la biodiversitat seria molt alta (es considera molt alta per a valors > 3). L'índex de diversitat paisatgística (beta diversitat), que es calcula mitjançant la fórmula de Bray-Curtis, estudia l'heterogeneïtat del paisatge i agafa valors compresos entre el 0 i 1; sent el 0 el valor mínim (tot el paisatge es uniforme) i 1 el màxim. En la partida del Jinquer em calculat un valor de 0,859, que es un valor molt alt per a la superfície estudiada. Açò indica l'existència de comunitats vegetals tan diferents entre si, en quant a espècies, que permeten la formació de paisatges distints.

Restes de trinxeres.

Podem concloure que la distribució d'aquestes comunitats vegetals està determinada per les característiques edàfiques del sòl i de les variacions geomorfològiques del terreny, que permeten l'aparició de microclimes. Aquestes variacions fan que les quantitats d'energia solar, d'aigua i la de nutrients que capten les plantes siguin distints, per tant no es desenvolupen d'igual forma en tots els llocs. En el cas del Jinquer, la influència antròpica i els incendis han tingut una gran repercussió sobre la vegetació i és un dels principals factors que expliquen la diversitat de flora i paisatge. Les activitats econòmiques dels seus habitants van produir la introducció i/o afavoriment de les espècies que els eren d'interès. Per tant, suposem que les sureres van ser afavorides, en decrement d'altres com el roure valencià. Amb l'actual pèrdua de valor del suro, aquestes practiques, han cessat i el roure valencià torna a rebrotar als peus de les sureres, als llocs on aquesta espècie es més competent. Durant la guerra civil, i la post guerra la pressió antròpica en tota la zona d'Espadà va ser enorme. Es van cremar grans superfícies boscoses i el carboneig, durant la postguerra, va ser molt intens, per tant la superfície boscosa es va veure

reduïda notablement. Açò i els posteriors incendis, són la causa més probable de l'existència d'àrees degradades que no s'han pogut recuperar de forma natural. D'una altra banda, el fet que la zona quedarà deshabitada va causar l'abandonament de la gran majoria de la superfície agrícola. Sols s'han mantés les zones més accessibles i amb majors rendiments. Aquest fet, ha permés que la vegetació natural invadirà els antics bancals i a més explica l'escassa impuresa d'alguns inventaris on trobem exemplars assilvestrats de figueres, oliveres, cirerers o barrejats amb la vegetació forestal (junt a sureres i roures rebolls).

Cal destacar que en les zones millors conservades i humides del Jinquer és on viu el roure valencià i el roure reboll. El roure reboll, es troba molt prop del pic de la Ràpita. Creix en zones de naturalesa silícia, amb sòls profunds i suaus pendents. Són punts on es concentra l'escorrentia d'aigua i, per tant, aquest recurs pot ser captat més fàcilment pel reboll. Durant les eixides al camp hem observat gran quantitat de regenerat, pel que, tot fa pensar que en un futur la superfície dels bosquets de roure reboll augmentarà. A la part de l'Atalaya, el sòl és calís i a les

Fulla de roure reboll.

zones més resguardades i humides tenim al roure valencià. En quant les condicions d'humitat es fan més desfavorables, apareixen les carrasques que aguanten millor la sequera i les gelades. Quan la zona es veu alterada, o degradada, apareix el pi blanc i la coscolla sobre sòls calís, mentre que a la vessant silícia apareix el pi marítim substituint a la surera.

Per tant, el Jinquer és un paratge singular, posseïdor de gran bellesa i complexitat. A pesar de no ser molt conegut és, probablement, un dels llocs de major valor ecològic i cultural de la nostra terra.

Els Tomasets, una festa singular

Joan Antoni Vicent Cavaller
Director museu de la Vilavella

El 28 de desembre, dia dels Sants Innocents, es formava al nostre poble un Ajuntament de farsa. Eduard Ranch Fuster, poc després d'acabada la guerra de 1936-39, es va interessar per la festa, tot prenent uns apuntaments que va enviar a l'antropòleg Julio Caro Baroja, nebot del novel·lista Pío Baroja. La carta, servada actualment per la seua filla Amparo, està datada el 4 de gener de 1942, i va ser reproduïda anys després (Caro 1975: 319-321). Julio Caro va estar a La Vilavella en casa de Ranch (carrer de Sant Vicent) el 31 de desembre de 1943 (Ranch 1996).

Heus ací, íntegre, l'informe:

"MÁS REYES DE INOCENTES, AYUNTAMIENTOS Y ALCALDES BURLESCOS"

En Aragón, el "rey de Inocentes" suele ser a veces una persona que se elige en una tertulia o reunión y a la que se le dirigen las bromas más pesadas. Pero lo más corriente es que el rey éste tenga una autoridad conforme a los datos que antes se han visto.

«D'ordre de l'alcalde i el govern nou
que ha entrat hui, se fa saber:
que ningú estiga al sol ni a la sombra,
ni dins de casa ni fora,
ni anant ni estant parat,
ni gitat ni dret,
baix la pena de la roba remesclà»

En los pueblos de la costa mediterranea se elige uno al que llaman "Alcalde inocente". En Torralba (Castellón), dicho alcalde publicaba órdenes y ponía bandos, e incluso castigaba con multas, todo jocosamente. En pueblos de la misma provincia se elegía un ayuntamiento burlesco entero, y en Fanzara tres vecinos se vestían de reyes y mandaban.

(...) Mi buen amigo Eduardo Ranch me ha descrito la fiesta de Inocentes en Villavieja de Nules, tal como se celebraba hace unos años. He aquí su informe, que es muy interesante, por lo mismo que es más detallado que los anteriores provenientes de la provincia de Castellón: "También en este pueblo se elegía ese ayuntamiento burlesco en el día de Inocentes... Tras de pedir permiso a las autoridades verdaderas, aparecían ese día de Inocentes por la mañana, dando una vuelta por el pueblo, unos hombres tocando en depósitos de lata, como en tambores. El ayuntamiento burlesco se constituía en alguna casa particular, o tal vez mejor en alguna taberna, y el alcalde solía llevar a guisa de vara una galga de carro; a manera de libro se llevaba lo que aquí llaman una "selleta", esa pequeña silla que llevan

los caballos en las faenas del campo; y un cuerno de carnero a modo de pluma o palillo de escribir.

Se mandaba luego hacer el pregón al alguacil (que me dicen los viejos era siempre el mismo, y cuando murió aquel lo sustituyeron con otro que fue siempre el mismo también), y este alguacil hacía el pregón por las esquinas. Había alusiones irónicas y burlas pintorescas a cosas que habían sucedido en el año dignas de tomarse a broma (existía y existe la frase "**no faces això que eixiràs en el pregó dels inocents**" = no hagas esto, que saldrás en el pregón de los inocentes").

Pero había una fórmula clásica en el pregón que se repetía invariablemente todos los años. Decía así: "**D'ordre de l'alcalde i el govern nou que ha entrat hui, se fa saber: que ningú estiga al sol ni a la sombra, ni dins de casa ni fora, ni anant ni estant parat, ni gitat ni dret, baix la pena de la roba remesclà**" ("De orden del alcalde y el gobierno nuevo que ha entrado hoy se hace saber: que nadie esté al sol ni a la sombra, ni dentro de casa ni fuera, ni andando ni estando parado, ni acostado ni derecho, bajo la pena de la ropa remezclada").

«El ayuntamiento burlesco multaba,
pues, a cuantos encontraba,
y entraba en las casas,
y ponía multas también»

Luego se procedía a multar a los infractores... El ayuntamiento burlesco multaba, pues, a cuantos encontraba, y entraba en las casas, y ponía multas también. En las tiendas y tabernas comprobaba las pesas y medidas, y me parece que en las últimas comprobaría y probaría alguna cosa más. Ponía multas enormes: treinta mil, cuarenta mil pesetas. Pero se contentaban con unas perras... que entre todas servían luego para pagar una comilona.

*Por la tarde, a los que constituían el ayuntamiento burlesco se les gastaban bromas. Se les llamaba "tomaset" y se les daba una palmada o un tirón de la blusa y se les decía: "**Tomaset, si m'alcances, un dineret**" (Tomasito, si me alcanzas, un dinerito).*

Y entonces, los "tomaset" corrían tras los bromistas, y a veces no sólo por el pueblo, sino por las colinas próximas. Me figuro, sin embargo, aunque no lo recuerdo, que a algún "tomaset" le sería difícil correr después de la comida.

Terminaba el día con una nueva cuchipanda en la taberna...

También he conocido aquí un hombre a quien llamaban el rey, y parece que lo era ya de abolengo: no he podido comprobar por qué motivo".

Altres dades. En una de les llibretes d'apuntaments d'Eduard Ranch apareix també ressenyada la festa dels Tomasets. En línies generals l'exposició coincideix amb la carta que el musicòleg va trametre a Julio Caro Baroja. Hi ha, tanmateix, dues composicions que convé reproduir:

1. *Es busquen uns lladres. Tenien entre cinc o sis un gran empedrat, i anaren a dur vi de Nules, / en dinés i bota emprats. / Se n'ixqueren de la via / per valdre's de l'ocasió, / entraren pel camí de l'Horta / per un gran feix de favó. / I per estar millor la dansa / ho empraren de ca Perança.*
2. *Qui vullga dependre d'entrar als tomasos / acudirà a casa Castellano, / a l'hostal de les Quatre Portes, / per a que el puguin provar.*
3. *Per la meua part vaig col·lectar aquestes altres dues: Qui vullga dependre / d'empalmar graneres*

D'esquerra a dreta,

Derek Traversi, Julio Caro Baroja i Eduard Ranch.

La Vilavella, 31 desembre 1943

*i gàbies, / cepets i rateres, / anirà
a ca Mortalla / que allí estarà ell,
/ apanyant paraigües, / cossis i
llibrells.*

4. *Tots els que dependre vullguen, /
senyores, de fer sabó, / acudiran a
ca... / que allí el fan de superior.
/ El van ficar en una tina / i el van
pujar al terrat, / com l'aigua era
molt fina / el sabó no s'ha quallat.*

Enginy i humor intel·ligent a cabassos. Les cobles 1 i 3 ens cal emplaçar-les, específicament, a la Vilavella. Perança (Esperança Casino) era la mare del dolçainer Pasqual de Rovell (1897-1981). I Mortalla, arrossegava un renom encara vigent.

Va ser una gran sort que n'Eduard prenguéss la iniciativa de compilar el desenvolupament de la festa, requerit, sens dubte, per Julio Caro, que ja aleshores planejava un estudi antropològic d'aquestes festes d'Innocents. Perquè, en cas contrari, avui estaríem privats de conèixer-la en tota la seua extensió, doncs, pel que sembla, es va deixar de representar ja durant la Dictadura de Primo de Rivera.

Als anys 90 vàrem tindre ocasió d'entrevistar a gent que encara recordava alguns detalls, bàsicament coincidents amb la descripció de n'Eduard Ranch. Especialment interessants foren els comentaris que ens va fer Josefa Recatalà Beltrán, primera vilavellera que va arribar als cent anys:

– Els membres de "l'Ajuntament" anaven vestits amb *capots*, capes que empraven els participants en els "rosaris dels hòmens".

– La *selleta*, on s'anotaven, ficticiament, les multes imposades, era denominada *El llibre del Govern*.

– El tio Peller i el tio Peles eren esmentats com a components entusiastes de les últimes edicions dels Tomasetes.

– Martín Yturrioz de Aulestia y Berdejo (així es denominava), secretari de l'ajuntament entre 1925-1931, es va sorprendre molt en assistir, per primera vegada a una representació dels Tomasetes i oir-hi el ban "del Govern Nou".

Origen de la festa. Caro Baroja (obra citada) inclou aquestes festes de reis i alcaldes d'Innocents (juntament amb els

«Caro Baroja inclou aquestes festes de reis
i alcaldes d'Innocents
en un conjunt que deriva
de les Saturnalia romanes,
festes dedicades al déu Saturn
que s'iniciaven el 17 de desembre,
coincidint amb el solstici d'hivern.»

“obispillos de San Nicolás”, “los reyes de la faba”, los de Navidad y los de porqueros y pastores) en un conjunt que deriva de les Saturnalia romanes, festes dedicades al déu Saturn que s'iniciaven el 17 de desembre, coincidint amb el solstici d'hivern. Saturn era, en principi, el déu de l'agricultura. Havia regnat en el Laci, durant l'època en què tots els homes eren iguals; i els havia ensenyat a viure, quasi sense treballar, enmig d'una gran abundància. Per açò era considerat el seu regnat com l'Edat d'Or. Una extraordinària alegria caracteritzava les celebracions en el seu honor. Durant l'Imperi, s'elegia, d'entre un grup de joves, un rei. El seu regnat tenia caràcters còmics i burlescs.

Paral·lelismes. De la lectura de l'obra citada de Caro Baroja es desprèn que festes similars a Els Tomasetes es celebraven a moltes localitats d'Aragó i València. Cenyint-nos a la comarca de la Plana, destacarem la presència, al Vila-reial medieval, d'un “rei Moixo”, dirigent d'una colla de fadrins que actuava durant les festes de Nadal (Doñate 1973: 131). En Artana, i en dies més acostats als nostres, es celebrava el jorn dels Sants Innocents, la Festa del rei de Miques, descrita per Josep Herrero Cabanyes

(Herrero 1981). Alguns dels elements integrants d'aquesta festa serveixen un fort paral·lelisme amb la nostra dels Tomasetes. A tall d'exemple, aquesta fórmula d'un parlament del rei de Miques: *Ací mateix es reconeix: Que ningú camine demà ni dret ni gitat, ni recte ni tort, ni assentat ni ajupit, ni cul per amunt ni cul per avall.* A les Alqueries, a principis del segle XX, i en el mateix dia, es formava un ajuntament nou, l'agutzil del qual proclamava, de tant en tant: *Per ordre del senyor alcalde i del seu ajuntament, es fa saber: que ningú estiga ni al sol ni a la sombra, ni dins ni fora, ni baix ni dalt, ni gitat ni dret, si no vol pagar la multa que li posarem*” Dades replegades per Ventura (1995), qui esmenta, així mateix, un “rei bufarra”, carregat de gràcia.

Tocant als ajuntaments burlescs, a Betxí es recordava, fa alguns anys, a l'oncle Coto, en el seu paper d'alcalde “Porreta”, amb un cerimonial més simplificat que a la Vilavella (dades que em va proporcionar el metge Roberto Górriz Ruix). I sobre la Llosa s'escriu en 1913-15 (Sarhou: 788): *Persiste la costumbre de fingir un ayuntamiento de farsa el día de los inocentes, que impone multas pagaderas a voluntad del penado, y cuya recaudación se invierte en sufragio de*

las almas.

A Moncofa, el 28 de desembre també, tenia lloc el famós i esperat “ban dels Innocents”, bastant similar al que ens ocupa (Pérez 1985: 250).

Un intent de restauració

Va tindre lloc el 28 de desembre de 1944. Una comparsa, integrada, entre d'altres, per Cabillo, el tio Panollo, el Trist, Cento la Mariana, Sebastià el Ciri, Lluïso, el tio Ros i Blanco Centinela, com a components del “Govern”, i els germans Arturo i Pasqual Ibáñez (la Civilera) com a tomasets, va eixir per la matinada de la taverna de l'oncle Quico, situada al carrer de Sant Antoni, en direcció a Ca la Vila. Allí es va produir un incident amb el secretari, Eloy Tomás Gil (1886-1951), qui no va comprendre el sentit de tan inusual Ajuntament, i més encara quan li va ser comunicat, de part del “Govern Nou”, que havia estat multat. Eloy va amenaçar amb cridar a la Guàrdia Civil de Nules. Els ànim s'apaivagaren, però, tanmateix, va quedar bastant palès que els temps havien mudat, i ja no suportaven cap mena de subversió, ni tan sols en pla xanxa. De fet, la festa dels Tomasets no va tornar a celebrar-se.

En realitat, pel que sembla, en l'actualitat, al País Valencià tan sols es celebren festes del caire dels Tomasets en dos municipis: al Camp de Mirra (Alt Vinalopó), la Festa dels Folls, recuperada l'any 1995; i a Ibi (l'Alcoià), la Festa dels Enfarinats o de la Justícia Nova.

Bibliografia

- CARO BAROJA, Julio (1965): *El Carnaval (Análisis histórico-cultural)*. Madrid, ed. Taurus.
- DOÑATE SEBASTIÀ, José María (1973): *Datos para la Historia de Villarreal*, volum II, Villarreal.
- HERRERO CABANYES, Josep (1981): “El Rei de Miques d'Artana”, *Penyagolosa*, núm. 20, novembre.
- PÉREZ ALMELA, Ernesto (1985): *Moncófar Artístico: Historia y Vida*. Burriana, Gráficas Ventura.
- RANCH SALES, Amparo (1996): *El antropólogo Julio Caro Baroja y La Vilavella*. Butlletí d'Informació Municipal, núm. 40, abril: 17-18.
- SARTHOU CARRERES, Carlos (s.d., 1913-15): *Geografía General del Reino de Valencia, Provincia de Castellón*. Barcelona, Alberto Martín.
- VENTURA RIUS, Albert (1995): “Els nostres arrels. La festa dels Innocents”. *Programa de festes patronals*. Les Alqueries.

les activitats a la Serra

Memòria de la Fundació Serra Espadà 2015

Carme Orença
Secretària de la Fundació

Aquest any està sent per a la Fundació Serra Espadà, un any de noves propostes. Al començament d'any, un membre de Fundem i també soci de la SASE, ens va dir que Fundem volia comprar terres a Espadà i des d'eixe moment comencen els contactes, les reunions i visites i, per fi, ara ja estem materialitzant la fusió entre les dos entitats. Per això aquesta memòria acaba el 30 de setembre i no pas el 31 de desembre com seria de costum.

Al febrer passat un grup de membres de la SASE i Fundació va visitar el jardí de l'Albarda de FUNDEM.

No obstant, nosaltres hem continuat la marxa de la Fundació, així que hem seguit demanant les subvencions igual que altres anys i hem dut endavant tots els projectes com era habitual. Tanmateix, hem hagut de realitzar el projecte que ens

va concedir una subvenció, la Fundació Caixa Castelló, referent a un taller sobre el suro, que evidentment va ser a finals de juny, ja que incloïa la mostra d'una treta de suro i aquesta feina és estacional, solament es fa a l'estiu i si hi ha saba. D'aquesta manera, aquest any hem executat la subvenció de l'any passat i realitzarem la d'aquest, que consistix en fer un pla de gestió de les finques que la Fundació posseïx en el terme d'Eslida, per aquest motiu tenim concedits 600 euros per part de Fundació Caixa Castelló.

També es va sol·licitar a la Diputació de Castelló per activitats culturals, així com per a la revista, una quantitat i ens va concedir 1.063,82 euros.

Altra subvenció, de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua que ja fa dos anys, que la convocatòria per publicacions en valencià

Jardí de l'Albarda de
FUNDEM. Foto: Carme
Orenga

s'estén a publicacions d'investigació i nosaltres ho vam presentar l'any passat i també aquest, ara tenim una subvenció per dita publicació de 1.057,33 euros.

El passat mes de maig, ens van comunicar que se subhastava una finca que llinda amb la de la Fundació Serra Espadà, una finca d'una hectàrea que tancava unes altres finques que la Fundació té a la partida de Valdriana. Sita en polígon 15, parcel·la 296. Participàrem en la subhasta perquè vam considerar convenient adquirir-la, malgrat que la quantitat va ser un poc excessiva.

la Fundació, ho vaig fer i ens contestaren que "no se nos puede informar en relación a lo solicitado en nuestro escrito, dado que esa Fundación no obra como parte en el presente procedimiento". Això no vol dir que puguem després cobrar danys, segons diga el fiscal. La Fundació en aquest cas és denunciant però no està personada.

L'altra denúncia que hem fet és per la sostracció d'uns 1.200 quilos de suro en una finca forestal d'Artana, ací també serà el fiscal el que decidisca si el denunciat ens ha d'indemnitzar el dany causat.

Processos de la Fundació en els Jutjats

Durant aquest any no hem tingut cap notícia dels processos judicials, i per tal de reflectir aquesta situació, vam anar al jutjat per conèixer com estaven, a fi d'aportar un informe per a la fusió de la Fundació.

El procés de l'incendi de 2003, Procediment Abreviat núm. 000030/2014-v- , com que no era persona denunciant no em podien donar informació i em van dir que escriguera una carta com a secretària de

Les subvencions resoltes per a la Fundació, any 2015 són:

- Acadèmia Valenciana de la Llengua, publicació d'investigació 1.057,33 euros
- Diputació de Castelló per activitats culturals..... 1.063,82 euros
- Fundació Caixa Castelló 650,00 euros

En total presentàrem tres projectes, i als tres ens han concedit una xicoteta subvenció.

Monestirs de la Valldigna.
Foto: Carme Orega.

L'esforç acumulat per dur endavant la Fundació, pensem que no paga la pena, perquè al final tampoc repleguem fruits...

ACTIVITATS DE LA FUNDACIÓ, ANY 2015

Diumenge 11 de gener. Un tomb per Suera. Recorreguérem els indrets i fonts més emblemàtiques del terme. 17 persones.

Cap de setmana 28 febrer i 1 de març. Monestirs de la Valldigna. Visitàrem el monestir i castell de Llutxent, el de santa Maria de la Valldigna, a més de fer els trajectes a peu que unien els pobles d'aquesta vall. Participació de 35 persones.

Diumenge 8 de març: Onda i el Montí, visitant posteriorment el castell d'Onda, el museu i l'Alcassaba. Van participar 13 persones.

Diumenge 31 de maig: Arbres monumentals i molins hidràulics, itinerari interpretatiu. Van participar 10 persones.

Aquest any al tancar en setembre les

activitats han sigut menys.

JORNADA AL VOLTANT DEL SURO

Celebrada el dia 27 de juny al centre de Visitants del parc natural de la Serra Espadà, amb la col·laboració de l'Ajuntament d'Eslida i patrocinat per la Fundació Caixa Castelló.

El propòsit d'aquesta jornada era conèixer de primera mà experiències orientades a valorar aquest aprofitament sostenible del bosc, lluitant d'aquesta manera contra la degradació de l'ecosistema que suposa l'abandonament de la gestió de les sureres; entre altres raons pel baix preu del suro els darrers anys.

A primer hora, es va fer una mostra de la treta del suro, amb la col·laboració de José Antonio Rochera i després la presidenta de la Fundació va donar la benvinguda i va presentar l'acte.

Es va convidar a dues persones representants de Retecork, per a parlar de les seues experiències i a una persona de l'Associació Espanyola per la Sostenibilitat Forestal, que ens va introduir en el concepte de certificació

Jornada al voltant del suro.
Foto: Carme Orega

forestal sostenible i ens parlà dels seus avantatges.

Durant tot l'acte en el mateix centre, va haver-hi una exposició de productes fets de suro, cedida pels artesans que hi ha a Eslida i pobles del voltant. Van acudir més de 40 persones.

Aquesta jornada correspond a la subvenció que vam obtindre de Fundació Caixa Castelló l'any 2015, degut a que van sobrar uns diners es va completar la despesa anant a marcar i desllindar algunes finques que tenim en terme d'Eslida, acompanyats de Jose Antonio Rochera que es coneixia les fites.

DENÚNCIA I AVIS A LEÓN MIRAVET

En la primavera passada, un soci ens alertava que en una finca de la Fundació havien entrat a senyalitzar tots els arbres per tal de tindre'ls preparats, suposem, per a traure el suro. Vam visitar la finca i efectivament, ens han senyalitzat els millors arbres per a l'extracció de suro. Cal dir que, prèviament, la finca ha sigut també desbrossada.

L'única persona que es mou amb tota impunitat i entra en finques que no són d'ell és León Miravet i vam procedir a fer la denúncia a la Guàrdia Civil d'Artana.

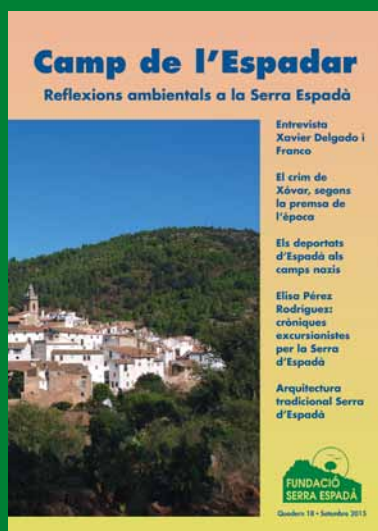
Des de la Fundació se li va enviar una carta certificada, la qual va retornar, aquesta mateixa carta es va posar en mans dels forestals, els quals, segons el forestal Claramonte, es va posar en contacte amb Leon Miravet i li va dir que no sabia res!

No ens ho vam creure però el personatge ja estava avisat, sabia que estavem a la guait!

PARTICIPACIÓ EN LA JORNADA BIOMASSA ORGANITZADA PER LA DIPUTACIÓ DE CASTELLÓ

El passat hivern, la Diputació de Castelló va organitzar unes jornades sobre Biomassa, mitjançant l'empresa Pangea consultores, com a part del seu Pla Provincial d'Acció en el marc de la Biomassa.

La SASE va participar en el segon taller d'experts per a l'aprofitament de la biomassa forestal a la província de

Castelló, celebrat a Villanueva de Viver.

denúncies a Europa.

Tot i això, com associació conservacionista que som, pensem que és interessant participar en aquests espais per donar la nostra visió, garantint la gestió forestal sostenible i local dels boscos front a les expectatives de negoci que el sector de la biomassa genera entre administracions i empreses.

Encara que acò no significa que rebutgem les denúncies que fa la Plataforma Bosc Viu i Acció Ecologista-Agró sobre les actuacions d'extracció de fusta que realitzen moltes empreses amb subvencions de fons europeus i amb el vistiplau de la consellera Isabel Bonig.

Més avall voreu els arguments de la Plataforma Bosc Viu en defensa dels boscos valencians i la causa de les

PUBLICACIÓ

Hem editat el número 18 de la revista "Camp de l'Espadar", aquest any la revista consta de 60 pàgines, són les que exigix l'Acadèmia Valenciana de la Llengua per la subvenció que vam rebre.

Patronat de la Fundació Serra Espadà,
octubre 2015

Fem safareig

Autora: Agnès Vidal i Vicedo.
Llibre: "Fem safareig"
Edicions del Bullent.
Col. La Farga 160 pàgines
EAN: 9788499041742
PVP Preu 15 euros.

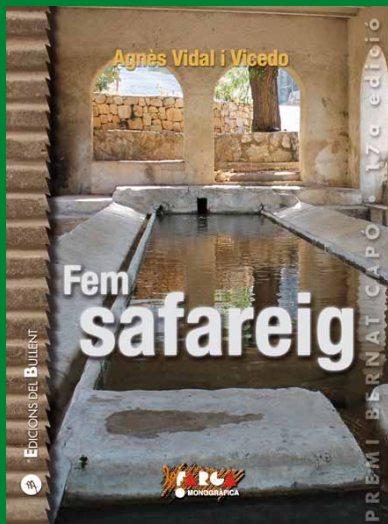
curiositat per investigar les petjades d'un passat simbolitzat per unes construccions tan emblemàtiques i misterioses com oblidades, presents i abandonades a la seua sort: els llavadors.

Francesc Gisbert

Hi ha una part de la nostra història que no acostuma a escriure's i es perd quan desapareixen les persones que la van viure. És la història d'històries, de vivències personals i quotidianes, no la història de les efemèrides i els esdeveniments. Hi hagué un temps, no massa llunyà, que els nostres pares i avis vivien sense aigua ni electricitat. Igual que sobreviuen ara com ara, a gran part del planeta. Un temps de papers socials marcats, ben bé una condemna, d'on no podies escapolar-te'n fàcilment.

Agnès Vidal i Vicedo (Alcoi, 1979) sent

Fem safareig pretén donar veu a les dones que anaven als llavadors, perquè aquests no només han estat lloc de trobada on es reunien les veïnes per netejar la roba, també eren un escenari privilegiat on compartir experiències i converses. Podríem dir que venien a ser quelcom semblant a les xarxes socials de l'època. Els homes es trobaven al casino del poble i les dones, al llavador? I pobre de l'home que s'atrevera a rondar per allí! Aquest treball permet conèixer de prop llavadors de gran bellesa, a la vegada que treu a la llum el testimoni d'una trentena de protagonistes i estableix un diàleg entorn

Llavador d'Agres.

el procés de la bugada. Tot plegat vol servir d'homenatge a tantes dones que carregaven cada dia amb una tasca tan feixuga com silenciada.

Als llavadors o safareigs s'anava a rentar la roba, a fer la bugada o la ruscada. Però també s'hi anava a socialitzar-se, a compartir històries i experiències, a tallar "tratges" i destralejar, a demanar consell i fer raons en una època d'estretors. Un espai de llibertat, on raonar lluny de l'autoritat dels homes, i alhora de servitud, perquè l'esforç físic era brutal, proveu si no a carregar un poal de roba xopa. Són molts els pobles que encara conserven els llavadors populars. També en són molts els que els han perdut o els tenen en condicions lamentables. Agnès defensa la recuperació de l'espai públic dels llavadors, com un punt de trobada. I em vénen a la memòria experiències

tan suggerents com els recitals poètics de Benissa o els contacontes de Beninarrés o Penàguila.

Els llibres d'Agnès Vidal, com els d'altres investigadors que publiquen en la col·lecció "La Farga", d'Edicions del Bullent, estan contribuint a valorar un patrimoni oblidat i menyspreat durant dècades. No debades, Fem safareig va guanyar el Premi Bernat Capó d'Investigació i Difusió de la Cultura Popular.

